

Nevenka Troha*

Sodelovanje med slovenskim in italijanskim osvobodilnim gibanjem v vzhodni Furlaniji v obdobju med septembrom 1943 in oktobrom 1944

IZVLEČEK

Članek obravnava sodelovanje med slovenskim in italijanskim osvobodilnim gibanjem na območju vzhodne Furlanije od kapitulacije Italije do jeseni 1944. Takrat je bilo zaradi še vedno velike moči okupatorja za uspešen boj za osvoboditev dogovarjanje nujno. Od jeseni 1944 pa je v pričakovanju skorajšnjega konca vojne in zaradi okrepljenega položaja jugoslovanskega osvobodilnega gibanja slovensko osvobodilno gibanje na območjih, poseljenih s Slovenci, skušalo prevzeti popoln nadzor in tako okrepiti položaj Jugoslavije na povojnih pogajanjih o novi meji z Italijo.

Ključne besede: odporniško gibanje v Furlaniji, slovensko-italijanski odnosi, odnosi med italijansko in slovensko komunistično partijo, Benečija, enote Osoppo, enote Garibaldi, Briško-beneški odred

* Dr., znanstvena svetnica; nevenka.troha@inz.si

ABSTRACT**COOPERATION BETWEEN THE SLOVENIAN AND ITALIAN LIBERATION
MOVEMENTS IN EASTERN FRIULI BETWEEN SEPTEMBER 1943
AND OCTOBER 1944**

The following article focuses on the cooperation between the Slovenian and Italian liberation movements in the area of eastern Friuli from the Italian capitulation to the autumn of 1944. At that time, cooperation was crucial for the liberation efforts due to the still overwhelming strength of the occupiers. However, as of the autumn of 1944 – in anticipation of the imminent end of the war and the consolidated position of the Yugoslav liberation movement – the Slovenian liberation movement sought to establish complete control of the areas populated by Slovenians and thus strengthen the Yugoslav position in the post-war negotiations on the new border with Italy.

Keywords: resistance movement in Friuli, Slovenian-Italian relations, relations between the Italian and Slovenian Communist Parties, Veneto, Osoppo units, Garibaldi units, the Brda-Veneto Detachment

Jeseni 1943 je slovensko osvobodilno gibanje zaradi tedanjih razmerij na mednarodnem polju in težkih razmer, ki so nastale po kapitulaciji Italije, nemški okupaciji ozemlja, na katerem je okupator ustanovil Operacijsko cono Jadransko primorje, in po njegovi veliki ofenzivi potrebovalo dobro sodelovanje z italijanskim protifašističnim in odslej tudi osvobodilnim gibanjem. Slovenska stran se je zato začasno odrekla postavljanju konkretnih ozemeljskih zahtev, se zavzela za skupni boj za osvoboditev, obenem pa vztrajala pri načelnih odločitvah, ki jih je sprejela takoj po kapitulaciji Italije.¹ Obdobje med oktobrom 1943 in septembrom 1944 tako lahko označimo za obdobje sodelovanja in dogovarjanja med slovenskim (jugoslovanskim) in italijanskim odporištvom. Ta politika je bila tudi v skladu z usmeritvami sovjetskega vodstva, ki je na vprašanje vodstev italijanske in jugoslovanske komunistične partije (Edvarda Kardelja in Umberta Massole) odgovorilo 28. marca 1944 in zahtevalo tesno sodelovanje ter medsebojno pomoč v orožju in ljudeh v boju proti okupatorju, medtem ko naj bi ozemeljska vprašanja (Trst, območje med Čedadom in Huminom) preložili na povojni čas.²

1 Gre za razglas o priključitvi Primorske k svobodni in zedinjeni Sloveniji v okviru svobodne in demokratične Jugoslavije, ki ga je 16. 9. 1943 sprejel Vrhovni plenum OF. Tega je v začetku oktobra potrdil Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju in nato Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije (Avnoj) na drugem zasedanju konec novembra 1943 v Jajcu. Razglas je objavljen tudi na *Osvobodilna fronta – Wikipedija, prosta enciklopedija*, https://sl.wikipedia.org/wiki/Osvobodilna_fronta, pridobljeno 21. 11. 2021.

2 Metod Mikuž, »Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941 do 1945)«, *Zgodovinski časopis* 12/13 (1958–1959): 20.

Pokrajinski komite Komunistične partije Slovenije za Primorsko (PK KPS) je svojemu centralnemu komiteju poročal o sestanku vodstev slovenskega in italijanskega osvobodilnega gibanja na Primorskem,³ ki je bil novembra 1943. Na sestanku sta se italijanska predstavnika odrekla »nemogočim« zahtevam po samoodločbi Trsta in Benečije,⁴ medtem ko je slovenska stran italijanski sicer nudila pomoč v »kadrnih za izgradnjo obveščevalne službe, v denarju in nasvetih«, ker pa za to ni imela primernih ljudi (ovira je bilo zlasti znanje italijanščine), ji ni mogla nuditi pomoči »v tem, kar najbolj potrebujejo, to je v kadrih za njihovo vojsko«. V poročilu tudi kritično ocenjujejo delovanje Komunistične partije Italije, ki naj bi skrbela za partizanstvo »le tam, kjer spontano nastaja, to je zlasti v Furlaniji, kjer je nastalo pod našim vplivom. Od tega, da bi si razvoj partizanstva postavili za glavno nalogo, da bi dali parolo ‚vsi v partizane, vse za partizane‘, je KPI še zelo, zelo daleč.«⁵

Konec decembra 1943 je Boris Kidrič v imenu CK KPS primorskemu vodstvu poslal navodila za sodelovanje z italijanskim osvobodilnim gibanjem. Opozarjal je, da je med slovenskimi in italijanskimi partizani treba vzpostaviti »zdrave« odnose, »ker sicer grozi nevarnost, da bomo v obmejnih oziroma mešanih predelih prepustili tako slovenske kot italijanske množice šovinistom in s tem protiljudski reakciji«. Poudaril je, da se slovenska stran sicer ne namerava odreči »upravičenim slovenskim nacionalnim zahtevam, oficialno formuliranih v ustrežajočih sklepih OF (Osvobodilne fronte slovenskega naroda) in potrjenih v Jajcu«,⁶ so pa bile te zahteve formulirane na splošno, saj »ne bi bilo nič škodljivejšega, kakor med množicami v mešanih in obmejnih predelih zanetiti diskusijo, kam bo kaj spadalo« v času, ko je bila potrebna enotnost v oboroženem boju proti Nemcem. Kjer so obstajali pogoji, je bilo treba postavljati skupne organe protinemške oblasti. »Tudi tam, kjer se pretežno vzpostavlja oblast OF, je treba v to oblast pritegovati italijanske ljudske elemente z vsemi nacionalnimi pravicami«. ⁷ Kidrič je tudi poudarjal, da je treba »energično zastopati enotnost slovenskih in italijanskih ljudskih množic v boju proti skupnemu sovražniku demokratičnih in nacionalnih pravic slovenskega in italijanskega naroda oziroma ljudstva v boju proti Hitlerjevi Nemčiji in njenim sodelavcem«. Italijanski narod si mora priboriti »vse demokratične pravice« in izkoreniniti »vse ostanke italijanskega fašizma in s tem seveda tudi italijanskega imperializma. Z imperialistično Italijo pa se seveda mi ne bomo pogovarjali na bazi samoodločbe, niti ne bomo priznavali pravice

3 S pojmom Primorska označujem s Slovenci poseljeno območje zahodno od rapalske meje, torej tudi območje, ki je danes del Italijanske republike.

4 Benečija (Beneška Slovenija, Rezija in Terske doline) je bila po tretji vojni za neodvisnost Italije leta 1866 priključena h Kraljevini Italiji. Priključitev so množično podprli tudi tamkajšnji prebivalci na plebiscitu, ki je bil izveden 21. in 22. oktobra tega leta. Vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja je zaradi te slabe izkušnje, pa tudi zaradi močne italijanske večine v Trstu, ves čas nasprotovalo zahtevam po izvedbi plebiscita o samoodločbi tega območja. Odklanjali so ga tudi jugoslovanski pogajalci na mirovnih pogajanjih po koncu vojne, saj naj bi bil plebiscit izveden že med vojno, in sicer z vključitvijo v slovensko osvobodilno gibanje.

5 SI AS 1487, ae 3110, Poročilo Pokrajinskega komiteja KPS CK KPS, 17. 12. 1943.

6 Gl. op. 1.

7 V razglasu VP OF s 16. 9. 1943 je v 2. točki navedeno: »Italijanski narodni manjšini na priključenem ozemlju je zajamčena avtonomija. O izvedbi avtonomije bodo razpravljali pooblaščenici zastopniki slovenskega in italijanskega primorskega prebivalstva, kakor hitro bodo to dovoljevale razmere.«

enakopravnosti, kajti zagrešila je dovolj krvavih zločinov nad našim narodom in proti imperialistični Italiji imamo mi samo eno besedo – povračilo, zagotovitev naše nacionalne svobode in naše demokracije z vsemi našimi ukrepi, ki so nam za to potrebni.« Ob tem pa so morali italijanskemu partizanstvu nuditi vso podporo, saj je bilo edino merilo samo čim bolj uspešen skupen boj proti Nemčiji »in čim uspešnejši partizanski razvoj tako pri nas kakor v Italiji«. Ker je v italijanskem osvobodilnem gibanju pretila nevarnost »oportunističnih odklonov«, je bilo po Kidričevem mnenju treba podpreti KPI, da bi ta dobila v italijanskem partizanskem gibanju tisto mesto, »kakor ga ima naša partija v OF«. ⁸

V teh usmeritvah je bila že jasno začrtana politika t. i. slovensko (slovansko)-italijanskega bratstva, ki sta jo nato na Primorskem vodili OF in KPS in s katero sta skušali pridobiti vpliv med čim širšimi italijanskimi sloji, zlasti pa med delavstvom, ki naj bi s perspektivo uvedbe ljudske oblasti (komunizma) podprlo zahteve za priključitev Julijske krajine in dela vzhodne Furlanije (Benečije) k Jugoslaviji. To usmeritev pa je jugoslovanska stran v skladu s trenutnim položajem v odnosih med slovenskim (jugoslovanskim) in italijanskim protifašističnim in osvobodilnim gibanjem javno bolj ali manj jasno postavljala. Februarja 1944 jo je potrdil tudi Edvard Kardelj, ki je med drugim poudaril, da je »na sedanji stopnji borbe« napačno postavljati vprašanje konkretne razmejitve, saj bi to samo koristilo reakciji, »v Italiji badoljanski⁹ in v Jugoslaviji mihailovičevski«. Potrebni predpogoji za kasnejšo ureditev mejnih vprašanj pa naj bi se ustvarili v »teku borbe«. Glede sodelovanja italijanskih in slovenskih partizanskih enot je poudaril pomen vodilne vloge KPI v italijanskih enotah in naročal: »Izrecno smo vam tudi naglasili, da zadržite poveljstvo nad italijanskimi edinicami vse dotelej, dokler se v Italiji sami ne ustvarijo vojaški in politični pogoji za ustvaritev italijanske partizanske vojske, ki bo v takšnem sestavu, da bo garancija za pravičen demokratični razvoj v Italiji.¹⁰ / ... / Glavno vaše stremljenje glede partizanske vojske mora iti za tem, da jih spravite v aktivno ofenzivno borbo proti Nemcem. Iz vojske, ki se bo borila, bodo kaj hitro izpadli reakcionarni badoglianski elementi.« Slovenski 9. korpus je dobil nalogo, da pomaga pri ustanavljanju enot italijanskih partizanov. Ustanovili naj bi skupne slovensko-italijanske operacijske štabe, med Italijani iskali »najboljše politične kadre« in jih izšolali, ti pa bi nato tvorili jedro italijanske partizanske vojske, ki naj bi »resnično postala ljudska, demokratična vojska, ki ne bo

8 SI AS 1487, ae 3186. Pismo Borisa Kidriča v imenu CK KPS Pokrajinskemu komiteju (PK) KPS, 26. 12. 1943. V nasprotju z OF, ki je bila vsaj od dolomitske izjave s 1. marca 1943 zasnovana kot enotno gibanje, v katerem je vodilni položaj pripadal KPS, je bil italijanski Narodnoosvobodilni odbor za Severno Italijo (Comitato di liberazione nazionale per l'Alta Italia – CLN AI) koordinacijski odbor italijanskih protifašističnih strank (KPI, Socialistične stranke Italije, Krščanske demokracije, Stranke akcije, Liberalne stranke, Demokratične stranke dela).

9 Gre za vlado generala Pietra Badoglia. Na položaj predsednika vlade ga je kralj imenoval po padcu Mussolinija 26. 7. 1943. Na tem položaju je ostal tudi po kapitulaciji Italije 8. 9. 1943 in prehodu Italije k zaveznikom. Nemške čete so že 10. 9. zasedle Rim, 12. 9. pa je bila Italija razdeljena na dva dela, na t. i. Južno kraljestvo s kraljem in Badogliovo vlado pod nadzorom zaveznikov ter na okupirano Italijo. Vlada je bila tehnično-vojaška, sestavljali so jo šest generalov, dva prefekta, šest funkcionarjev in dva državna svetnika. Badoglio je predsednik te vlade ostal do 24. 4. 1944, ko je bila imenovana njegova druga vlada, v kateri so bili tudi predstavniki šestih protifašističnih strank. Delovala je do 6. 6. 1944, ko je Badoglio kot predsednika vlade nasledil Ivanoe Bonomi (Demokratična stranka dela).

10 Za Kardejla je bil »pravilen, demokratični razvoj« prevlada KPI in izvedba socialistične revolucije.

orodje raznih reakcionarnih grup. / ... / Pošiljajte tja ne predstavnike partije, ampak komandante, politkomisarje in zvezne oficirje, ki so politično čim bolj izgrajeni. / ... / Če boste to dosegli, boste veliko več napravili za zlom italijanskega šovinizma, kakor pa s kakršnimikoli diskusijami o nacionalnem vprašanju.«¹¹ S temi novimi navodili je Anton Vratuša v vlogi predstavnika OF februarja 1944 seznanil tudi vodstvo KPI.¹²

Enega od glavnih razlogov, zakaj je bila slovenska stran zainteresirana za tesno sodelovanje z italijanskim odporništvom, lahko razberemo v navodilu štaba 9. korpusa štabu Istrskega odreda iz začetka junija 1944: »Nam Slovencem ne sme biti vseeno, ali bomo imeli onstran slovenske meje narod, ki bo stremel po tem, da bi ponovno podjarmil našo deželo in uničil plodove naše težke osvobodilne borbe, ampak si moramo želeti, da bi tam živel narod, ki bo stremel za čim tesnejšim bratskim sodelovanjem z nami. Zavedati se moramo, da je to v veliki meri odvisno od nas, to je od aktivne pomoči, ki jo bomo nudili italijanskemu partizanstvu. S tem bomo pomagali razplamteti italijanski narodni odpor, ki bo zajel ogromno večino italijanskega naroda, in v tem boju se bodo izkristalizirale prave ljudske sile, vse, kar je protinarodnega, bo pa odpadlo.«¹³

Vratuša se je 14. marca 1944 v Milanu sestal z vodstvom KPI in se dogovoril za sestanek vodstev obeh partij na Primorskem. Na njem bi moral sodelovati Kardelj, ki pa na pogovore ni mogel priti in je zato zanje pooblastil Lidijo Šentjunc in Aleša Beblerja, ki sta nastopila kot sekretarka in član Poverjeništvu CK KPS in IO OF za Slovensko primorje, Gorenjsko, Koroško in Trst.¹⁴ V skladu z navodili CK KPS, naj bi »z italijanskimi tovariši tovariško uredili vse nesporazume na terenu«, ki pa bodo »izginili tisti trenutek, ko bosta naši dve partiji zavzeli jasno skupno stališče« in prešli k izvajanju sporazuma na terenu. Lotiti se je bilo treba osnovnih vprašanj, ki so šla »preko ozkih mej terena z mešanim prebivalstvom«. Glavni cilj skupnega boja je lahko bila samo »borba za uničenje fašizma, vodena na nacionalnem terenu kot del obče borbe vseh svobodoljubnih, demokratskih sil sveta«.¹⁵ Ob tem pa niso smeli pozabiti nacionalnega fašističnega zatiranja pred in tudi med vojno, »fašistične okupacije Jugoslavije in zločinov, ki so jih italijanski fašisti delali v času okupacije«, zato lahko samo italijanski narod »s svojo odločno borbo proti fašizmu in za demokratizacijo Italije vrže raz sebe breme težkih posledic poraza fašizma«. Italijanski tovariši naj bi italijanskim množicam pojasnjevali pravilnost odloka OF in Avnoja o priključitvi Primorske, pri čemer naj bi poudarili, da ti odloki ne vsebujejo nikakršnih meja in da »dejanska rešitev tega vprašanja in oblika njegove rešitve zavisi še od mnogih faktorjev in od daljnega razvoja vojne. / ... / Kar se tiče področja Beneške Slovenije vzhodno od Čedadu in Gemone (Humina), velja isto. Ta slovenska krajina je 1864 leta (pravilno 1866, op. a.) glasovala v plebiscitu za demokratično Italijo proti reakcionarni avstro-ogrski monarhiji in svoj slovenski značaj je ohranila, čeprav je seveda 80 let italijanske nadvlade

11 SI AS 1487, ae 3188. Pismo Edvarda Kardelja PK KPS, 5. 2. 1944.

12 SI AS 1487, ae 624. Pismo Antona Vratuše vodstvu KPI, 23. 2. 1944.

13 *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI, Boji v Sloveniji* [dalje ZDP NOV VI], knj. 14 (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1972), 68, dok. 9. Navodilo štaba 9. korpusa, 2. 6. 1944.

14 SI AS 1487, ae 445. Pooblastilo CK KPJ Lidiji Šentjunc in Alešu Beblerju, 15. 3. 1944.

15 SI AS 1487, ae 1890. Nepodpisano pismo Lidiji Šentjunc in Alešu Beblerju, 17. 3. 1944. Podčrtano v originalu.

tudi v tem pogledu pustilo svoje sledove. Zato je v odloku Avnoja ta pokrajina vključena. Italijanski tovariši, ki so smatrali ta odlok kot nepravilen, ne smejo pozabiti, da se tudi pri Beneški Sloveniji ne govori o mejah, ne o krajih, ampak da je popolnoma razumljivo, da gre tu izključno samo za slovensko pokrajino, ki je po kapitulaciji Italije prišla pod kontrolo naše narodnoosvobodilne vojske.«¹⁶

Sodelovanje antifašističnih sil obeh narodov je bilo nujno, da bi onemogočili »razmah šovinističnih tendenc« in bi »izpodkopavalo tla reakciji pri obeh narodih«. Skupen boj naj bi bil uspešen le tedaj, če bi bilo zagotovljeno »vodstvo najnaprednejših svobodoljubnih sil, predvsem pa proletariata«, ki ne sme biti ločen od »kmečkega ljudstva, ki je skoraj izključno slovensko«. Nujna sta bila sodelovanje v oboroženem boju in enotnost, ki bi bila ogrožena, če bi dopustili »brezkončne diskusije o bodoči pripadnosti enega ali drugega kraja eni ali drugi državi«. ¹⁷ O teh izhodiščih za pogoje je Kardelj seznanil tudi člana direkcija KPI Umberta Massolo.¹⁸

V dogovoru, ki je bil sprejet 4. aprila 1944,¹⁹ sta obe partiji soglašali, da je »nujna skupna borba proti nemškemu okupatorju, italijanskemu fašizmu in slovenski beloplavi gardi za osvoboditev«, ki je bila tudi predpogoj za rešitev problemov v prihodnjih odnosih med italijanskim in slovenskim narodom na obmejnih in narodnostno mešanih predelih. Dogovorili so se, da ne bodo razpravljali o vprašanju razmejitve in usode narodno mešanih ali kakorkoli spornih predelov. Obe partiji naj bi zastavili vse sile, da bi se po zgledu jugoslovanskega razvilo oboroženo narodnoosvobodilno gibanje v Italiji. V nadaljevanju so določili oblike političnega, organizacijskega in vojaškega sodelovanja. Sklenili so ustanoviti udarno brigado Garibaldi Trieste kot sestavni del italijanskih brigad, dokler pa bi ta delovala na območju 9. korpusa, bi bila podrejena mešanemu operacijskemu štabu, ki naj bi ga ustanovili za obmejno območje z nalogo, da koordinira akcije slovenskih in italijanskih partizanskih enot. Ena od točk sporazuma je bil tudi dogovor o ustanovitvi skupne organizacije delavstva z imenom Delavsko bratstvo. Poimenovanje je ostalo do začetka julija 1944, ko se je organizacija preimenovala v Delavsko enotnost.²⁰

Slovenska stran je ocenjevala, da je bil dogovor kljub zapletom pomemben korak naprej, zlasti glede organiziranja množičnih odborov Delavske enotnosti (bratstva), s čimer naj bi slovenska stran kot organizacijsko nesporno močnejša zajela italijanske množice in jih usmerila v oborožen boj.²¹ Vratuša je 23. maja poročal iz Milana, da je tudi vodstvo KPI dogovor sprejelo z odobravanjem.²²

V Benečiji je po kapitulaciji Italije deloval slovenski Briško-beneški odred, ki je bil ustanovljen septembra 1943, a zaradi nemške protiofenzive le do sredine oktobra. V njegovi sestavi sta bili tudi Šentlenartska četa, ki je delovala na območju Merse, Utane

16 Ibidem.

17 Ibid.

18 SI AS 1487, ae 445. Pismo Edvarda Kardelja Umbertu Massoli, 5. 3. 1944.

19 Dogovor so sprejeli Francesco Leone, Guido Lampredi, Aleš Bebler in Lidija Šentjunc.

20 SI AS 1487, ae 1824. Poročilo poverjeništvu CK KPS, 11. 4. 1944.

21 Ibid.

22 SI AS 1487, ae 678. Poročilo Antona Vratuše iz Italije št. 14, 23. 5. 1944.

in Sv. Lenarta in v kateri so bili samo Beneški Slovenci, in Rezijska četa, v kateri je bila polovica domačinov. Sredi oktobra je bil ustanovljen Beneški bataljon, ki pa je bil že novembra razbit. Decembra 1943 pa je bil ustanovljen nov (drugi) Briško-beneški odred, v katerega so bili vključeni tudi preostali borci Beneškega bataljona.²³

V nasprotju z drugimi italijanskimi območji, poseljenimi s Slovenci, so ljudje v Benečiji slovensko partizansko vojsko sprejemali z nezaupanjem. Tudi pokrajinski partijski komite je januarja 1944 v poročilu centralnemu komiteju opozarjal na razmere v Benečiji, ki jih je »naša vojska še bolj zavozlala«, saj je ljudi na silo mobilizirala in jih vodila v brigade, od koder so dezertirali.²⁴ Benečija, ki je bila Italiji priključena že leta 1866, je bila namreč podvržena procesom načrtnega in brezobzirnega raznarodovanja, zato tam slovenska narodna zavest skoraj še ni bila prebujena, hkrati pa so bili ljudje tudi gospodarsko močno vezani zlasti na Furlanijo. Napaka je bila tudi razpustitev županstev, ki so jih postavili Nemci, ker so ljudje tako ostali brez živilskih nakaznic.

Enote komaj ustanovljenega slovenskega 9. korpusa so se v začetku zime 1943/44 zbrale v srednjem in severnem delu Primorske, kjer so bile manj na udaru nemških sil. Korpusni štab je skušal svoje enote razporediti po čim širšem operativnem območju. 30. divizija je tako konec januarja 1944 prešla Sočo in se usmerila v Benečijo, da bi tam spodbudila mobilizacijo v partizanske enote in utrdila moč slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. Pohod divizije je trajal šestnajst dni, nato pa se je morala zaradi velikih koncentracij nemškega vojaštva in izčrpanosti borcev umakniti na levi breg Soče. Med pohodom je bila pogosto v bojih, izvedla pa je tudi napad na postojanko v Fojdi in uničila mostove prek Nadiže pri San Quirinu. V vaseh so imeli mitinge in konference z vplivnimi domačini. Ko se je divizija februarja 1944 premaknila nazaj na levi breg Soče, je na desnem bregu ostal Briško-beneški odred.²⁵ Konec marca je njegov štab izdal vsem odrednim komisarjem in vojaškim funkcionarjem okrožnico z naslovom ‚O vprašanju Benečije‘, v kateri so poudarili, da je treba popraviti napake, ki jih je tam po kapitulaciji Italije delalo slovensko osvobodilno gibanje. Ustanovili naj bi Beneško četo, ki bi imela nalogo prirejati mitinge in zborovanja, organizirati Narodno zaščito, zbirati podatke glede dotedanega nepravilnega nastopa slovenske partizanske vojske, povrniti škodo, plačati vsa intendantska potrdila, pritegniti v četo prostovoljce, delati akcije, nuditi socialno in zdravstveno pomoč.²⁶

23 Franc Črnugelj - Zorko, *Na zahodnih mejah 1943: Briško-beneški odred in 3. soška (20.) brigada* (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1986), 103–17.

24 SI AS 1670, f. 538. Poročilo Jože Vilfana Narodnoosvobodilnemu svetu za Primorsko, 27. 10. 1943; f. 532. Poročilo PK KPS CK KPS, 13. 1. 1944; SI AS 1487, ae 1. Zapis seje CK KPS, 27. 2. 1944. Prvi pohod v Benečijo sta izvedli Gregorčičeva in Gradnikova brigada maja 1943. Brigadi sta imeli naloge izvršiti čiščenje sovražnika v Brdih, v Beneški Sloveniji in Reziiji, izvršiti mobilizacijo in oborožitev in zanesti narodnoosvobodilno borbo med slovensko prebivalstvo do skrajnih zahodnih mej Slovenije. – Jaka Avšič, *Naš prvi pohod v Beneško Slovenijo* (Ljubljana: Znanstveni inštitut, Oddelek za mejna vprašanja, 1946).

25 V skladu z navodilom štaba 9. korpusa 19. 4. 1944 je Briško-beneški odred deloval na naslednjem operativnem sektorju: Kluže, cesta do Rabeljskega jezera, bivša državna tromeja na Peči, bivša jugoslovansko-italijanska meja po grebenih Julijskih Alp do Bogatna (2008), dolina Tolminke do Tolmina, dolina reke Soče do Fare južno od Gorice, Krmin, Čedad, Fojda, Neme, Humin, Ospedaletto, dolina reke Bele do Kluž. – *ZDP NOV, VI, knj. 13* (Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1969), 16, dok. 67. Obvestilo štaba 9. korpusa štabu 16. slovenske narodnoosvobodilne brigade (SNOB), 19. 4. 1944.

26 Metod Mikuž, *Pregled zgodovine Narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, knj. 4* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1974), 476.

V sestavu Južnoprimorskega odreda je marca 1944 deloval italijanski bataljon, v katerem je bilo kakšnih sto partizanov iz različnih italijanskih krajev (večinoma s Sardinije) ter štirideset delavcev iz Tržiča (Monfalcone). Kot je v imenu štaba 9. korpusa ocenjeval Branko Babič, je bil to »najboljši element, ki je ostal in vzdržal po zadnjih ofenzivah. Ker pa se je odred zadnji čas malo zanimal za ta bataljon, je bil ta manj aktiven.« Babič je menil, da je za to kriva tudi organizacija KPI v Tržiču, ki je imela stik z bataljonom in je s svojim oportunistom »preprečevala bataljonu skoraj vsako akcijo na njegovem sektorju (Tržič, Ronke, Furlanija), ker naj bi s tem zaradi represalij Nemci preprečevali kretanje in delovanje tamkajšnje KPI. Čisto oportunistično stališče!« Babič je tudi poročal, da si ti partizani želijo v italijanske enote: »Ker je ta italijanska edinica zelo važna, smo štabu JPO (Južnoprimorskega odreda) to naglasili in opozorili, da morajo temu bataljonu nuditi vso pomoč.«²⁷

V Brdih je od oktobra 1943 kot del brigade Garibaldi Friuli deloval garibaldinski bataljon Mazzini, medtem ko so drugi njeni bataljoni delovali v zahodni Benečiji oziroma v vzhodni Furlaniji. V začetku aprila 1944 so ustanovili še bataljon Mamelli. Politični komisar brigade Giovanni Padoan - Vanni je 1. aprila sporočal Okrožnemu komiteju KPS za Brda (pismo je naslovljeno na »compagno Kranjc«) med drugim naslednje: »Obljubljamo ti, da bomo naredili vse, kar je mogoče, da bomo popularizirali vse dobro delovanje vaše partije za narodnoosvobodilno vojno, dali vse primerne ukaze naši organizaciji, in upamo, da bo kljub temu, da ni zelo močna, vseeno uspela doseči konkretne rezultate glede tega, kar od nas zahtevate.«²⁸

Štab brigade Garibaldi Friuli je s štabom Briško-beneškega odreda 7. maja 1944 sklenil sporazum, ki je povzemal prvih pet točk sporazuma med partijama iz aprila istega leta. V uvodu so poudarjali duh sodelovanja, nujnost enotnega boja proti sovražnikom obeh narodov, to je proti »nemškim okupatorjem, italijanskim fašistom in slovenski belo-plavi gardi«, medtem ko o mejah v tem času naj ne bi razpravljali: »Slovenske in italijanske antifašistične organizacije v Benečiji naj čim prej uresničijo po že sklenjenih točkah skladno in učinkovito delo za postoterjenje borbe proti Nemcem in fašistom, to je, da omogočijo razvoj italijanskih in slovenskih partizanskih edinic, da paralizirajo okupatorjev namen razviti borbo med Italijani in Slovenci ter uresničijo sodelovanje med narodnoosvobodilnimi gibanji obeh narodov« in da okrepijo bratsko sodelovanje bataljonov, ki so delovali pod poveljstvom obeh štabov.²⁹

Na osnovi tega dogovora je bil nato ustanovljen Mešani koordinacijsko operativni štab za Brda in Slovensko Benečijo /Comando misto operativo di coordinazione per le zone di confine e miste/, ki je bil nadrejen poveljstvu brigade Garibaldi Friuli za italijanske predele in poveljstvu Briško-beneškega odreda za slovenske. V njem so bili komandant in politkomisar bataljona Mazzini ter komandant in politkomisar Briško-beneškega odreda. Njegova naloga je bila usmerjati kombinirane in mešane akcije, rekvizicije in konfiskacije, organizirati politično delovanje (boj proti slehernemu

27 SI AS 1848, š. 10. Poročilo Branka Babiča v imenu štaba 9. korpusa CK KPS, 14. 3. 1944.

28 SI AS 1853, š. 1. Pismo Giovannija Padoana - Vannija Okrožnemu komiteju KPS za Brda, 1. 4. 1944.

29 ZDP NOV, VI, knj. 13, 248–52, dok. 80, Dogovor štabov brigade Garibaldi Friuli in Briško-beneškega odreda, 7. 5. 1944.

pojavo šovinizma in medsebojnega nerazumevanja, populariziranje bratstva), obveščevalno službo in prehode partizanov ene narodnosti, borečih se v vojaških enotah druge narodnosti, v svoje enote.³⁰

O dogovoru je Vratuša 23. maja poročal iz Milana: »Kakor ste gotovo že obveščeni, sta Briško-beneški odred in brigada Friuli ustanovila v začetku maja skupni mešani štab, sestavljen iz komandantov in politkomisarjev obeh enot. Obenem so na podlagi dogovora tam gori uredili vsa stvarna vprašanja, kolikor se nanašajo na njih. Skratka, na Briškem in Furlanskem je res plodno sodelovanje. V današnjem sestanku z Robertom,³¹ ki je prišel semkaj, je bilo dogovorjeno, da se bo sodelovanje razširilo tudi na politično poprišče. Predvsem bo partija sprožila vprašanje sodelovanja tudi v krajevnem CLN,³² ki se od vseh obrobnihih danes še najbolj brani kaj slišati o Slovencih in gleda v njih rablje, ki bodo vsem Italijanom brez izjeme po vrsti oči iztikali, »ko pride njihov čas«. Razen tega bo furlanska federacija poslala svojega delegata tudi k našemu OK za Briško in Benečijo, kakor so izrazili željo naši tovariši na zadnji pokrajinski partijski konferenci.«³³ Ta dogovor naj bi bil nato osnova za dogovor vseh enot Korpusa prostovoljcev svobode (Corpo volontari della libertà, CVL, glavna koordinacijska struktura italijanskega odporništva), »ki bi morebiti prišle v dotik z enotami NOVJ«.³⁴

Vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja na Primorskem je 12. maja 1944 poročalo Kardelju, da se je po teh dogovorih s pravilno politiko in pravilnim odnosom »naše vojske do civilnega prebivalstva« položaj na območju delovanja Briško-beneškega odreda obrnil za 180 stopinj in da je bilo zelo dobro tudi sodelovanje z italijanskimi partizani na tem terenu.³⁵ V začetku junija so tudi v pismu jugoslovenskemu centralnemu komiteju poudarili, da se je v Benečiji »položaj obrnil nam v prid«, eden od vzrokov pa naj bi bilo tudi razočaranje Benečanov nad nemškim rajhom kot delodajalcem pri javnih delih. Tako naj bi v Vidmu nekaj sto beneških žensk, ki so prišle z beneških hribov, demoliralo banko, ki ni izplačala mezd njihovim možem, fašiste, ki so jih odganjali, pa so razorožile.³⁶ Slovenski 9. korpus naj bi tam mobiliziral kakšnih šest tisoč mož, del katerih so poslali na območje 7. korpusa v osrednji Sloveniji.³⁷

Pomladi 1944 je bil Briško-beneški odred na svojem operativnem območju zelo aktiven. Štab 9. korpusa je sredi maja ocenjeval, da so bile to »najdrznejše in najvažnejše akcije izmed (akcij) vseh odredov našega korpusa«, čeprav je deloval v neposredni bližini glavnih nemških postojank, »ki služijo kot rezerva za italijansko bojišče«.³⁸ Med njimi sta bila tudi napad na letališče pri Vidmu in rušenje transformatorja pri

30 Ibid.

31 Aldo Lampredi. Po kapitulaciji Italije je bil inšpektor Vrhovnega poveljstva brigad Garibaldi politično ter vojaško odgovoren za delovanje v Furlaniji in vstajniškega triumvirata v Venetu. Med drugim je oktobra 1944 odobril prehod divizije Garibaldi Natisone pod poveljstvo slovenskega 9. korpusa.

32 Gre za Narodnoosvobodilni odbor Čedad (Comitato di liberazione nazionale del Cividale).

33 SI AS 1487, ae 678. Poročilo Antona Vratuše iz Italije št. 14, 23. 5. 1944.

34 SI AS 1487, ae 683. Poročilo Antona Vratuše iz Italije št. 18, 18. 8. 1944.

35 SI AS 1487, ae 487. Pismo vodstva slovenskega osvobodilnega gibanja na Primorskem Edvardu Kardelju, 12. 5. 1944.

36 Drugih podatkov o tem dogajanju mi ni uspelo najti.

37 SI AS 1487, ae 488. Pismo CK KPS CK KPJ, 6. 6. 1944.

38 ZDP NOV, VI, knj. 13, 324, 325, dok. 96, Poročilo štaba 9. korpusa, 14. 5. 1944.

Gorici. Zaradi teh akcij naj bi se povečala tudi naklonjenost civilnega prebivalstva do slovenskih partizanov.³⁹

Glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (GŠ NOV in POS) je konec julija ocenjeval, da je položaj Briško-beneškega odreda zelo pomemben, saj je bil vezni člen med italijanskimi in jugoslovanskimi partizani.⁴⁰ Veliko akcij je odred izvedel v sodelovanju z italijanskim bataljonom Mazzini in po njegovi ustanovitvi tudi z bataljonom Mamelli. Kot je konec aprila poročal propagandni odsek 9. korpusa, je v povezavi z njimi teklo tudi vključevanje številnih dezertirjev iz italijanskih kolaborantskih enot, ki so delovale na tem območju. Tako naj bi 18. maja po partizanskem napadu na Žago od tam pobegnilo okrog šestdeset Italijanov, »ki so imeli že zvezo z italijanskimi partizani. Italijani tudi iz vseh ostalih enot v bližini množično in poedini dezertirajo, ostali pa pojejo kar po cesti Bandiera rossa.« 24. (po drugem viru 25., op. a.) maja pa je 2. bataljon Briško-beneškega odreda skupaj z italijansko partizansko skupino vkorakal v Ahten in tam imel zborovanje. Druga skupina istega bataljona pa je skupaj z italijansko partizansko skupino vkorakala v Neme. Ko so izvedeli, da so tam Nemci, so blokirali vas, pobrali telefonsko žico in telefonsko postajo. A »o Nemcih ni bilo ne duha ne sluha, ljudje so našim govorili, da so pobegnili. Po odhodu naših pa so planili iz hiš, kjer so bili skriti, in streljali za našimi, a brez uspeha.«⁴¹

Konec maja 1944 je skupaj z bataljonom Mazzini in Mamelli 2. bataljon Briško-beneškega odreda zadržal tudi nemški vdor v zahodna Brda.⁴² V poročilu 9. korpusa navajajo verjetno pretirane ocene, da je v nemški ofenzivi na tem sektorju sodelovalo več kot osem tisoč mož, sovražnik naj bi imel več kot sto petdeset mrtvih in ranjenih: »Borbe so bile zelo ostre ter je sovražnik v svojem srdu požgal precej vasi in postrelil mnogo civilnega prebivalstva. Naše izgube so malenkostne, morala vojske je ostala na višini, do sedaj nam ne preveč naklonjeno prebivalstvo pa je pričelo gledati na našo vojsko popolnoma drugače in z večjim zaupanjem.« V poročilu so poudarili tudi, da se je »ustvarila zelo lepa harmonija med našimi in italijanskimi partizani. / ... / Ustvaril se je poseben operativni štab,⁴³ ki kaže lepe uspehe v vzajemnih operacijah na vojaškem in političnem polju.«⁴⁴ Tudi oba italijanska bataljona sta bila zelo aktivna in »sprejemajo z veliko voljo vse direktive« paritetnega štaba. Imeli so tudi skupno konferenco, »na podlagi katere je prišlo do zelo ozkega in povezanega udejstvovanja v vojaškem in političnem pogledu, in to predvsem po direktivah, ki so bile izdane od naših višjih forumov. Uspeh te konference se kaže v uspešnih skupnih akcijah v borbah v zadnji ofenzivi, kakor tudi v nabavljanju hrane za naše edinice.«⁴⁵

39 ZDP NOV, VI, knj. 13, 351, dok. 101, Poročilo štaba 9. korpusa, 15. 5. 1944.

40 ZDP NOV, VI, knj. 15 (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980), 183, dok. 36, Odredba GŠ NOV in POS štabom podrejenih enot, 30. 7. 1944.

41 ZDP NOV, VI, knj. 13, 175, 176, dok. 55, Poročilo propagandnega odseka štabu 9. korpusa, 29. 4. 1944. SI AS 1848, 9. korpus, š. 15. Poročilo štaba BBO štabu 9. korpusa, 1. 6. 1944.

42 ZDP NOV, VI, knj. 13, 501–03, dok. 140, Poročilo štaba BBO 9. korpusu, 26. 5. 1944.

43 Mešani koordinacijsko operativni štab za Brda in Slovensko Benečijo.

44 ZDP NOV, VI, knj. 14, 17, dok. 2, Poročilo štaba 9. korpusa, 1. 6. 1944.

45 ZDP NOV, VI, knj. 14, 19, dok. 2, Poročilo štaba 9. korpusa, 1. 6. 1944.

Tudi v političnem poročilu štaba 9. korpusa s 1. junija 1944 poročajo o nemški ofenzivi v drugi polovici maja, ki pa partizanskim enotam, tako Briško-beneškemu odredu kot bataljonu Mazzini, naj ne bi prizadejala nobene škode. Odredno vodstvo je znalo ustvariti dobre odnose z italijanskim bataljonom Mazzini in so »popolnoma pravilno razumeli sodelovanje, ki mora vladati med slovenskimi in italijanskimi partizani in BBO dokazuje slovenskemu prebivalstvu v Brdih, da je koristno tako sodelovanje slovenskih partizanov z italijanskimi za ves slovenski narod, na drugi strani pa italijanski partizani uspešno popularizirajo slovenske partizane med Italijani, ne samo tu, ampak tudi v Furlaniji«. Število borcev bataljona Mazzini se je precej povečalo »in tudi v pogledu borbenosti so se dokaj dobro razvili, kar je pokazala nemška ofenziva«. Pri oficirski šoli 9. korpusa naj bi organizirali italijanski tečaj in »jim omogočili vojaško izobrazbo«. ⁴⁶ Poveljstvo bataljona Mazzini je 20. junija o tem sporočalo poveljstvu 9. korpusa: »Glede vašega povabila, da pošljemo tovariše iz našega bataljona na vaš tečaj za častnike, vam sporočamo, da zaradi težav glede tega, da bi naši elementi prišli vse do vaše cone, in zaradi nujnosti, da za tečaj sposobne elemente potrebujemo v našem bataljonu, vas prosimo, da nam pošljete programe vaših tečajev, da bi nam služili za model za organizacijo pospešenega tečaja v našem bataljonu.« ⁴⁷

Verjetno junija (osem mesecev po ustanovitvi) sta poveljstva bataljonov Mazzini in Mamelli izdali razglas z naslovom »Alla popolazione del Collio« (Prebivalcem Brd). V njem poudarjajo, da sovražna propaganda tako italijanskih fašistov kot slovenskih belogardistov dela vse, kar lahko, da bi med seboj sprla italijanski in slovenski narod. Oboji obsojajo italijanske in slovenske antifašiste, da so prodali svojo zemljo Italiji oziroma Jugoslaviji. V razglasu poudarjajo, da ne drži, kar trdijo slovenski belogardisti, da je edini namen italijanskih partizanov, ki delujejo v Brdih, da bi jih znova okupirali in jih vrnili Italiji. »/ ... / Naj takoj poudarimo, da so Brda bila, so in bodo slovenska zemlja. ⁴⁸ In mi garibaldinci, ki se borimo za svobodo italijanskega ljudstva, bolj kot kdorkoli drug razumemo vašo pravico, da se osvobodite kakršnegakoli tujega zatiranja. / ... / Garibaldinski bataljoni so na vašem ozemlju kot gostje in ne kot tisti, ki naj bi ga zasedli. Naša navzočnost na tem območju je pogojena s strateškimi razlogi, saj italijanski bataljoni, ki so na vašem teritoriju, ne morejo obstati na ravnini, in je to edini razlog, da so tu. / ... / Živelo bratstvo italijanskega in slovenskega ljudstva! Živel boj italijanskih in slovenskih partizanov!« ⁴⁹

V začetku junija so načrtovali, da pošljejo skupino slovenskih in italijanskih partizanov na progo Videm–Palmanova, da bi tam izvajala sabotažne akcije. Dogovarjali so se tudi za predajo nekaterih italijanskih posadk v Kanalski dolini, in to skupaj s funkcionarji italijanskega bataljona, »a akcija verjetno zaradi vtisa, ki ga je naredila nemška ofenziva v Brda, ni uspela«. ⁵⁰

Po teh navdušenih ocenah o prijateljskem sodelovanjem med obema odporništvoma so se že sredi junija pojavili problemi, ki naj bi bili posledica tega, da je

46 S IAS 1848, š. 9. Politično poročilo štaba 9. korpusa GŠ NOV in POS, 1. 6. 1944.

47 S IAS 1853, š. 1. Dopis poveljstva bataljona Mazzini poveljstvu 9. korpusa, 20. 6. 1944.

48 Terra slovena. Naj spomnim, da govorijo o Brdih, ne pa tudi o Benečiji.

49 S IAS 1853, š. 1. Letak prebivalcem Brd.

50 ZDP NOV, VI, knj. 14, 128, 129, dok. 26, Poročilo štaba BBO, 6. 6. 1944.

bilo med italijanskimi partizani vse več tistih, ki so bili Slovencem nasprotni. Tako so 20. junija na sestanku paritetnega štaba razpravljali o imenu nove italijanske brigade, ki so ji Italijani nameravali dati ime Gorizia (Gorica) ali Isonzo (Soča). Štab Briško-beneškega odreda je nadrejenemu štabu 9. korpusa poročal: »Mi tega nismo odobrili, rekli smo, da mora stvar urediti višja komanda. Predlagali smo ime kakšnega italijanskega velikana.«⁵¹ Štab 9. korpusa je to ocenil kot poskus, da se razbije tesna povezanost odreda in nove brigade. In nadaljeval: »Da se razčistijo in onemogočijo spori, smo poslali v BBO našega operativnega oficirja s konkretnimi navodili.«⁵² Naslednji dan pa je štab 9. korpusa naročil: »Odgovorite italijanskim tovarišem, da ni dovoljeno dajati italijanskim brigadam slovenskih imen.«⁵³ Po teh pritiskih se je nova brigada, ki so jo 17. junija poimenovali Brigata Isonzo, čez nekaj tednov preimenovala v Brigata Natisone (Nadiža).

Poleti 1944 je vodstvo jugoslovanskega in slovenskega osvobodilnega gibanja dotedanjo politiko sodelovanja z italijanskim postopoma spreminjalo zaradi pričakovanja skorajšnjega konca vojne, okrepitve svojega položaja v odnosu do zaveznikov in tudi spoznanja, da v Italiji ne bodo izvedli socialistične revolucije in se bodo po vojni morali dogovarjati z državo, v kateri bo popolnoma prevladal zahodni »imperialistični« vpliv. To spreminjanje politike slovenske strani se je odražalo tudi v pogajanjih z vodstvom CLN AI, ki so potekala od junija do začetka septembra 1944. Na njih so sprva poudarjali sodelovanje v skupnem boju proti okupatorju, nato pa skušali narediti vse, da bi zmanjšali pomen skupnih dogovorov in jih nato konec septembra 1944 odpovedali.

Spremembo politike do italijanskega odporništvu so sprejeli že na seji CK KPS 10. julija 1944, ko so ugotovili, da bi lahko odlaganje konkretnih sklepov glede usode spornega območja na čas po vojni privedlo do plebiscita, za katerega bi pogoje diktirali Angloameričani in bi bil za slovensko stran lahko neugoden. Med Italijani naj bi bil glavni zaveznik slovenskega osvobodilnega gibanja proletariat, zato so zahtevali okrepitev enot Delavske enotnosti,⁵⁴ ki je temeljila na razredni in ne nacionalni osnovi. Zavzeli so se za t. i. demokratizacijo italijanskega osvobodilnega gibanja, ki bi ga tako »zavarovali« pred vplivi buržoazije. Spremenili so tudi izhodišče za pogajanje s CLN AI, kjer naj bi poudarili načelo samoodločbe, ki naj bi se z vključitvijo v slovenski osvobodilni boj odrazila že med vojno.⁵⁵ Obenem so zanikali, da bi kadar koli privolili v formulacijo, da se o mejah odloča »po končni osvoboditvi«.⁵⁶ Slednje seveda ni bilo res, saj je ta izrecno navedena v dogovoru med partijama iz aprila 1944. Kardelj pa je v pismu 29. julija 1944 slovenski centralni komite obvestil, da so zahodni zavezniki

51 SI AS 1848, š. 53. Depeša štaba BBO štabu 9. korpusa, 20. 6. 1944.

52 ZDP NOV, VI, knj. 14, 313, 314, dok. 72, Poročilo štaba 9. korpusa, 20. 6. 1944.

53 SI AS 1848, š. 53. Depeša štaba 9. korpusa, 21. 6. 1944.

54 Ustanovitev Delavske enotnosti (do začetka julija 1944 se je imenovala Delavsko bratstvo) je bila dogovorjena v t. i. aprilskem sporazumu med partijama. Bila je skupna organizacija italijanskega in slovenskega delavstva in močna zlasti v velikih delavskih središčih, kot sta bila Trst in Tržič. V Trstu je pred koncem vojne imela okrog deset tisoč pripadnikov.

55 SI AS 1487, ae 1. Razprava Borisa Kidriča na seji CK KPS, 10. 7. 1944.

56 SI AS 1487, ae 1. Razprava Borisa Kraigherja na seji CK KPS, 10. 7. 1944.

vodstvu jugoslovanskega osvobodilnega gibanja dali vedeti, da območja Istre in Primorske ne priznavajo za jugoslovanska, in nadaljeval: »Nedavno so radio stanice prenesle vesti o vašem sporazumevanju z Italijani. Mi nameravamo te dni dati po Radiu Svobodna Jugoslavija demanti teh vesti. /.../ Imejte pred očmi, da so bili Italijani naši vojni sovražniki, s katerimi imamo še važne račune. Nimamo nobenega interesa danes bobnati v svet o njihovih borbah skupno z nami, kajti take borbe ni in se mi šele trudimo, da bi antifašistične elemente zares spravili v borbo. Naš odnos do Italijanov naj bo miren in dostojen in nič več.«⁵⁷

Glavni štab NOV in POS je sredi avgusta 1944 glede odnosa do italijanskih partizanskih enot štabu 9. korpusa naročal naslednje: »1. Treba je omogočiti in z vsemi silami podpreti mobilizacijo italijanskega prebivalstva v partizane in dezertiranje iz Mussolinijeve vojske.⁵⁸ 2. Dezertarje iz Mussolinijeve vojske, v kolikor ne dajejo garancije, da se hočejo odločno in iskreno boriti proti fašizmu in skupno z našo vojsko proti Nemcem, transportirajte po najbližji poti v Italijo. 3. Za vse ostale edinice je treba pripraviti vse, da jih čim boljše vojaško izvežbamo, utrdimo in oborožimo. Mi smatramo, da bi bilo najboljšo poslati eno kompletno italijansko brigado na teritorij 7. korpusa. /.../ Pri tem predlogu nas vodi misel, da je trenutna situacija na teritoriju 9. korpusa pretežka za uspešen razvoj in uspešno utrjevanje italijanskih edinic, ki nimajo zadostnih partizanskih izkušenj in ki doslej na tem terenu niso pokazale zadostne sposobnosti. /.../ V kolikor bo tekla mobilizacija v italijansko (partizansko, op. a.) vojsko uspešno naprej, bi bilo na ta način na teritoriju 7. korpusa sčasoma formirati kompletno italijansko divizijo /.../, ki bo sposobna odigrati odločilno vlogo v osvobodilnem boju italijanskega naroda in eventualno v borbah za osvoboditev obalnih mest Istre in Trsta.«⁵⁹ S to odločilno borbo so seveda mislili borbo italijanskih garibaldinskih enot, ki bi nastopile skupaj z jugoslovanskimi in tako podkrepile jugoslovanske mejne zahteve. Glavni štab je tudi zahteval, da se ukine paritetni štab, ki »ovira pravi razvoj sodelovanja naše vojske z italijanskimi enotami. Vsa vojska na vojnem področju tako 9. korpusa kot 7. korpusa mora biti v operacijskem pogledu pod komando štabov enega ali drugega korpusa. V ničemer ne določamo mej z nacionalnega stališča, vendar pa postavljamo v vojaško operacijskem pogledu popolnoma odrejena operacijska področja, na katerih ni možna dvojna komanda. Kot se na italijanski fronti bori poljska vojska pod enotno komando angleško ameriško, tako se mora tudi italijanska vojska pri nas boriti pod enotno komando z našimi edinicami. Ustanovijo naj se nekake zavezniške misije pri obeh poveljstvih. Mi bi poslali oficirje za zvezo k poveljstvu brigad Garibaldi, oni pa hglavnemu štabu.«⁶⁰

Direkcija KPI je v pismu CK KPS 16. avgusta 1944 opozorila na spremembo slovenske politike, ki bi oslabila italijansko osvobodilno gibanje. Poudarili so potrebo po odločni borbi proti tistim, »ki razcepljajo slovenski in italijanski narod s posluževanjem

57 SI AS 1487, ae 452. Pismo Edvarda Kardelja CK KPS, 29. 7. 1944.

58 Tu so mišljene oborožene enote Italijanske socialne republike, pa tudi italijanske kolaborantske enote na območju operacijske cone Jadransko primorje.

59 ZDP NOV, VI, knj. 15, 355, 356, dok. 76, Navodila GŠ NOV in POS štabu 9. korpusa, 12. 8. 1944.

60 Ibid.

laži in šovinističnih in imperialističnih motivov«, in podarili nujnost skupnega boja proti nacifašizmu, kot ga je v svojem pismu marca 1944 zagovarjal tudi Kardelj.⁶¹ Slovenska stran pa je nasprotno menila, da Italijani ne razumejo, da so se razmere spremenile in so bili zato v skladu z novim položajem sprejeti tudi novi ukrepi.⁶²

Načrt političnega in organizacijskega delovanja, ki je imel za cilj prevzem oblasti na slovenskem etničnem ozemlju,⁶³ je bil izoblikovan na seji CK KPS 28. avgusta 1944 in na sejah Predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta 27. in 29. avgusta. Na njih so predvideli politične, upravne in vojaške ukrepe v času tik pred osvoboditvijo in takoj po njej. V tem kontekstu so obravnavali tudi vprašanje italijanskih partizanskih enot, ki so dotlej delovale v okviru paritetnega štaba. Tega naj bi ukinili, italijanske enote in brigade na operacijskem območju 9. korpusa pa naj bi se v operacijskem pogledu podredile njegovi komandi, medtem ko naj bi brigada Triestina Garibaldi odšla na območje 7. korpusa, to je v osrednjo Slovenijo.⁶⁴ S tem so skušali čim bolj omejiti italijansko osvobodilno gibanje na območju, katerega državna pripadnost je bila sporna in ki ga je Jugoslavija po vojni nameravala zahtevati zase ter ga podrediti slovenskemu nadzoru.⁶⁵

Vodstvu KPI je novo politično usmeritev pojasnil Kardelj v pismu 9. septembra 1944. Za vodstvo jugoslovanske partije, »ki je v Jugoslaviji v bistvu že zmagala«, je bilo najpomembnejše vprašanje povojne ureditve Italije. Ne glede na to, da je v njej sodelovala tudi KPI,⁶⁶ jugoslovanski komunisti niso imeli zaupanja v tedanjo italijansko vlado, saj je v italijanski politiki še vedno prevladovala »reakcionarna linija« in ni bilo nobene možnosti, da bi se v Italiji izvedla revolucija. Hkrati je ocenil, da bodo na mednarodni ravni »reakcionarne sile« skušale narediti vse, da »bodo novo Jugoslavijo, če ne onemogočile, pa vsaj oslabile«. Poleg nekaterih političnih in organizacijskih sklepov je poudaril, da je ponovno prihajalo do nesoglasij zlasti z nekaterimi italijanskimi partizanskimi formacijami. Vse to je ocenjeval v kontekstu priprave terena na morebitni prihod zaveznikov, zato naj bi vse italijanske partizanske enote na Primorskem, da se izogonejo razorožitvi, prešle pod vodstvo 9. korpusa, kjer bi imele popolno notranjo samostojnost, očistili pa bi jih »fašističnih elementov. Ne bomo dopustili na tem teritoriju obstajanje kakršnihkoli enot, v katerih bi bil italijanski fašistični imperialistični duh samo zamaskiran z demokratsko fazo.«⁶⁷ Takšne naj bi bile zlasti enote Osoppo.⁶⁸

61 SI AS 1487, ae 771. Pismo Direkcije KPI CK KPS, 16. 8. 1944.

62 SI AS 1487, ae 685. Poročilo Antona Vratuše iz Italije, 15. 9. 1944.

63 S tem je razumljeno s Slovenci poseljeno ozemlje, tudi tisto, kjer so živeli skupaj z drugimi narodi, na zahodu z Italijani.

64 SI AS 1487, ae 1. Zapis seje CK KPS, 28. 8. 1944.

65 SI AS 1487, ae 1. Razprava Edvarda Kardelja na seji CK KPS, 28. 8. 1944.

66 Po vrnitvi voditelja KPI Palmira Togliattija iz SZ v Italijo, so aprila 1944 na njegovo pobudo (ta je dobila vzdevek salernski preobrat) sprejeli dogovor med protifašističnimi strankami, monarhijo in predsednikom vlade Pietrom Badogliem za ustanovitev vlade narodne enotnosti, v kateri so sodelovali predstavniki vseh političnih sil, ki so delovale v CLN. Med drugim so se dogovorili tudi o tem, da bodo volitve v ustavodajno skupščino in izbiro med monarhijo in republiko prenesli v čas po koncu vojne. KPI oz. Togliatti je tako vstopil v drugo Badoglioovo vlado, imenovano 24. 4. 1944. Delovala je do osvoboditve Rima 6. 6. 1944, ko jo je nadomestila vlada Ivana Bonomija, v kateri so sodelovali tudi komunisti oz. Togliatti. Ta je delovala tudi v času Kardeljevega pisma z 9. septembra 1944.

67 SI AS 1487, ae 630. Pismo Edvarda Kardelja Direkciji KPI, 9. 9. 1944.

68 Italijanske partizanske enote Osoppo so bile samostojne enote, osnovane decembra 1943 v Furlaniji na pobudo prostovoljev liberalne, socialistične in katoliške usmeritve.

Predstavniki KPI pri vodstvu slovenske partije na Primorskem Vincenzo Bianco - Vittorio je po pogovorih z inštruktorjema CK KPS na Primorskem Lidijo Šentjunc in Mihom Marinkom med drugimi poslal navodila tudi političnemu komisarju brigade Garibaldi Friuli Mariu Lizzeru - Andrei (pismo ima datum 13. september, a je verjetno napisano kasneje), v katerem je v bistvu ponovil Kardeljeva stališča.⁶⁹ Bianco je Lizzera opozarjal, da so ta navodila notranja partijska zadeva in da ne sme razen članov partije nihče izvedeti zanje. Uporabljal pa naj bi jih za delo med prebivalstvom in garibaldinci.⁷⁰ V Furlaniji to pismo naj ne bi imelo posebnega odmeva.

V začetku septembra 1944 je bil zadnji od sestankov v Milanu med predstavniki CLN AI in predstavnikom OF Antonom Vratušo. Na njem so sprejeli organizacijski del dogovora za delovanje narodnoosvobodilnih organizacij v narodnostno mešanih predelih. V točki 7 je tako navedeno, naj tečeta sodelovanje in medsebojna pomoč med Korpusom prostovoljcev svobode in 9. korpusom na osnovi že sklenjenih dogovorov 9. korpusa z brigadami Garibaldi.⁷¹ Slovenska stran je dogovor kmalu zatem odpovedala in se pri tem sklicevala na Titov govor⁷² in na sodelovanje z italijanskimi demokratičnimi in naprednimi protifašisti. Kot razlog so navedli, da nekatere skupine, ki so del CLN, »javno širijo svoje protidemokratske zahteve po popolnoma slovenskih in hrvaških območjih na predelih, ki jih je krivični versajski mir v korist imperialistične Italije odtrgal od slovenske in hrvaške skupnosti. Stalno dobivamo tudi obljube in zagotovila, da se bo temu delovanju, ki je usmerjeno proti svetim pravicam slovenskega ljudstva in vseh ljudstev Jugoslavije, naredilo konec.« Ker vodstvo CLN AI ni ukrepalo proti takšnim pojavom, sta vodstvo OF in slovenski glavni štab sklenila od dogovora odstopiti. »Oba organa želita vendar na obmejnih območjih ohraniti prijateljsko sodelovanje z resničnimi in posledično demokratičnimi italijanskimi antifašisti, ki pravzaprav pripoznajo svete pravice in pridobitve demokratične in federativne Jugoslavije.«⁷³

Kakšna bo odtlej politika slovenskega osvobodilnega gibanja do italijanske strani, lahko dobro razberemo iz Kardeljevega pisma CK KPS 1. oktobra 1944. Ob tem, da je med drugim ocenjeval, da se »italijanski imperialisti« ponujajo za »antisovjetsko avantgardo«, je naročal, da je treba Trst in Gorico zasesti pred zavezniki in prej organizirati vstajo skupaj z Italijani: »Utrjujte čim bolj 9. korpus / ... / Zelo odločno

69 Vprašanje delovanja Vincenza Bianca presega tematiko te razprave in je že bilo predmet obravnave več italijanskih in slovenskih avtorjev, tudi avtorice tega prispevka, npr. v Nevenka Troha, Osvoboditev Trsta in vprašanje meje (Politika slovenskega osvobodilnega gibanja do vprašanja državne pripadnosti Trsta: september 1944 – maj 1945). Objavljeno v italijanščini: »La liberazione di Trieste e la questione del confine: la politica del movimento di liberazione sloveno nei confronti dell'appartenza statale di Trieste: settembre 1944 - maggio 1945,« *Qualestoria*, št. 1 (2006): 46–66.

70 SI AS 1487, ae 775. Pismo Vincenza Bianca Mariu Lizzeru, 13. 9. 1944.

71 SI AS 1487, ae 1872. Dogovor med CLN AI in OF, 4. 9. 1944.

72 Josip Broz Tito je na proslavi 1. dalmatinske brigade 12. 9. 1944 na Visu med drugim dejal: »S to vojno morajo biti vsi naši bratje v Istri, na Primorskem in na Koroškem osvobojeni in tudi bodo osvobojeni in živeli bodo v svobodni domovini in skupno s svojimi brati. To je želja nas vseh, to pa je tudi želja vseh njih. Tujega nočemo, svojega ne damo.« – SI AS 1643, f. 457/1.

73 SI AS 1487, ae 666. Pismo Oblastnega komiteja (Obkom) KPS za Slovensko primorje CLN AI, 25. 9. 1944; ae 91, depeše CK KPS Obkomu KPS za Slovensko primorje.

vztrajajte pri tem, da na teritoriju 9. korpusa ne sme biti nobene vojaške komande razen tistih, ki so pod komando 9. korpusa. Skratka, delajte z vsemi silami, da boste Primorje s Trstom in Gorico krepko dobili v svoje roke. Kolikor je situacija ugodna, stremite za tem, da začasno okupirate čim večji del Furlanije. Ta okupacija nam bo ekonomsko koristila, deloma pa bo služila kot politični pritisk na italijansko reakcijo in njene zaveznike.«⁷⁴

In če se povrnemo k dogajanju v vzhodni Furlaniji. Štab 9. korpusa je 5. avgusta 1944 poročal, da se je položaj v Brdih in Benečiji za slovensko osvobodilno gibanje močno izboljšal, k čemur je zelo prispevala propagandna skupina 9. korpusa, ki je imela tam nekaj uspešnih mitingov: »V Klodiču je prisostvovalo preko 800 ljudi ter so sprejeli resolucijo o priključitvi Benečije k federativni Jugoslaviji ter o priznanju naše vlade in naše NOV. To je vsekakor za benečansko prebivalstvo velik uspeh. / ... / Iz Benečanov se že formirajo prve čete, ki bodo radi velikega lokalpatriotizma ostale na tamkajšnjem sektorju.«⁷⁵ V začetku avgusta 1944 je bila ustanovljena Beneška četa, ki je v sestavu Briško-beneškega odreda delovala v vzhodni Benečiji in je kmalu prerasla v bataljon.⁷⁶

V dokumentih slovenskega osvobodilnega gibanja skoraj ni omembe tega, da so italijanske partizanske enote nadzirale obsežno območje v vzhodni Furlaniji. O tem osvobojenem ozemlju poročajo šele ob začetku nemške ofenzive konec septembra 1944. Je pa v dokumentih najti več podatkov o skupnih akcijah in sodelovanju, pa tudi nesoglasjih med slovenskimi in italijanskimi enotami na območju, ki je sodilo v pristojnost paritetnega štaba.

Medtem ko so spomladi in v začetku poletja 1944 poročali o zelo uspešnem sodelovanju in prijateljskih odnosih med slovenskimi in italijanskimi partizani, pa so se ti že julija nekoliko poslabšali, in to zaradi »različnih elementov, ki so se natepli iz okupatorjevih postojank v italijanske partizanske vrste, karabinjerji, alpini, bersaljerji, itd. Vsi ti elementi, napolnjeni s šovinizmom, so začeli vplivati še na ostale tovariše, ki so imeli drugačne nazore glede sodelovanja med Slovenci in Italijani, in tako smo bili prisiljeni svetovati italijanskim tovarišem, da naj vse te protiljudske elemente izločijo iz svojih vrst in jih odpošljejo v notranjost Italije. To se sedaj že izvršuje.«⁷⁷ Štabu Briško-beneškega odreda pa je nadrejeni štab 25. julija naročal: »Italijanske dezertarje iz nemške vojske

74 SI AS 1487, ae 453. Pismo Edvarda Kardelja CK KPS, 1. 10. 1944. Ta in še nekatera druga navodila nekateri italijanski avtorji razlagajo, da je Jugoslavija hotela priključiti večji del Furlanije. Dejansko pa je bila ta zasedba mišljena kot vložek na povojnih pogajanjih o meji, torej zasedli naj bi čim večje območje, da bi potem lažje dosegli priključitev območij znotraj slovenske narodnostne meje. Več o tem Nevenka Troha, »Slovensko osvobodilno gibanje in slovenska zahodna meja,« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 1-2 (2003): 35–74.

75 ZDP NOV, VI, knj. 15, 353, dok. 76, Navodila GŠ NOV in POS štabu 9. korpusa, 12. 8. 1944.

76 Beneška četa, ustanovljena 1. 8. 1944, je delovala v vzhodni Benečiji. V začetku septembra je prerasla v bataljon, ki je 7. 9. napadel postojanko v Št. Petru in se nato z ostalimi štirimi bataljoni BBO 20. 9. vključil v Gregorčičevo brigado. Po vojni je pred več italijanskimi sodišči teklen sodni proces proti petdesetim beneškim partizanom, ki naj bi bili pripadniki Beneške čete, dejansko pa so bili sodelavci slovenskega osvobodilnega gibanja. Prvih 32 je bilo med drugim obtoženih veleizdaje domovine, tj. Italije. Preiskava se je začela avgusta 1945, proces pa se je končal 14. 7. 1959, ko je porotno sodišče v Firencah razglasilo sodbo. Za nekatera dejanja je izreklo oprostilno sodbo, na osnovi amnestije z 11. 7. 1959 pa je ustavilo kazenski postopek proti vsem obtoženim. – Nevenka Troha, »Partizani 'Beneške čete' pred italijanskim sodiščem,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 3 (2010): 53–78.

77 SI AS 1848, š. 9. Poročilo štaba 9. korpusa, 6. 8. 1944.

pošiljajte v Italijo. Ne smete dovoliti, da postopajo po vašem področju. Italijanski partizani naj vzamejo od teh dezertirjev samo najboljše.«⁷⁸ Na probleme s prihodi italijanskih mobilizirancev kažejo tudi navodila slovenskega glavnega štaba, ki je avgusta kot napačno ocenil odredbo paritetnega štaba 9. korpusa in poveljstva Garibaldi,⁷⁹ ki naj bi kazala na »ostanke šovinističnega razpoloženja v vašem štabu. Vsaka odredba, ki ima kakršenkoli značaj omejevanja mobilizacije v partizane, je napačna, in če ima tak značaj v odnosu do Italijanov, kaže, da vam ni šlo predvsem za okrepitev italijanskih enot in za pomoč razvoju partizanstva, ampak da vas je vodil predvsem strah pred razvojem italijanskega partizanstva. Upoštevamo, da je vaš strah upravičen, v kolikor pri italijanskih enotah ni zadostnega razumevanja za njihov razvoj v trdne vojaške formacije. Vendar je popolnoma napačno in nepartizansko obupati nad možnostjo, da bi se iz teh enot razvila prava partizanska vojska, in zato preiti k šovinističnemu razpoloženju.«⁸⁰

Zaradi položaja, ki je nastal s prihodom številnih novih mobilizirancev tudi iz Gorice in Furlanije, je štab 9. korpusa sklenil v Benečijo poslati celotno 17. SNB Simona Gregorčiča, ki bi kot udarna enota pomagala Briško-beneškemu odredu, med drugim tudi pri transportiranju italijanskih mobilizirancev. Te naj bi poslali v severno Italijo ali pa na osnovi direktiv slovenskega glavnega štaba »preko vas na našo stran. Vsekakor je glede na bližnji razvoj nujno, da obstaja v zahodni Primorski ena močnejša udarna edinica.«⁸¹ Brigada naj bi v Benečiji ostala le toliko časa, dokler je bilo to potrebno zaradi mobilizacije in v skladu z operacijskim načrtom, »da pošljete nekaj svojih sil v hrbet sovražnikovemu prodiranju na osvobojeno ozemlje. Čim boste videli, da vam brigada v tem oziru ne koristi več, jo pošljite na drug sektor.«⁸²

Gregorčičeva brigada je na pot krenila 7. avgusta iz Trnovskega gozda. Z njo je šlo tudi 320 italijanskih borcev, ki so bili na osnovi odredbe paritetnega štaba 9. korpusa in poveljstva brigad Garibaldi poslani v brigado Garibaldi Friuli.⁸³ Ti so nato s kurirji Idrijsko-tolminskega odreda odšli čez Sočo v zahodno Benečijo, brigada pa se je utaborila nad vasjo Krn. Tam so jo 20. avgusta obkolile nemške in kolaborantske enote. V bojih je padlo 21 borcev, 20 je bilo ranjenih, 14 ujetih in 20 pogrešanih. Po podatkih štaba 9. korpusa je prej imela 390, nato pa le še 270 borcev.⁸⁴ V Benečijo je nato odšla šele sredi septembra 1944.⁸⁵

78 SIAS 1848, š. 53. Depeša štaba 9. korpusa štabu BBO, 25. 7. 1944.

79 Odredbe paritetnega štaba mi ni uspelo najti, lahko pa domnevamo, da gre za omejevanje mobilizacije med Italijani, ker naj bi bilo med temi mobiliziranci veliko oseb, ki so bile nenaklonjene razvoju slovenskega osvobodilnega gibanja na tem območju.

80 ZDP NOV, VI, knj. 15, 355, 356, dok. 76, Navodila GŠ NOV in POS štabu 9. korpusa, 12. 8. 1944.

81 ZDP NOV, VI, knj. 15, 353, dok. 76, Navodila GŠ NOV in POS štabu 9. korpusa, 12. 8. 1944. Omembo bližnjega razvoja je treba razumeti v okviru ocen takratnega položaja, in sicer da bo v kratkem prišlo do konca vojne in je zato treba imeti na razpolago sile, ki bi prodrle čim dlje na zahod in tako omejile anglo-ameriško zasedbo teh območij. Do tega konec poletja 1944, kot vemo, ni prišlo, so pa ta načrt izvedli aprila in v začetku maja 1945.

82 ZDP NOV, VI, knj. 15, 353, dok. 76, Navodila GŠ NOV in POS štabu 9. korpusa, 12. 8. 1944.

83 SI AS 1853, š. 1. Odredba paritetnega štaba 9. korpusa NOV in POJ in poveljstva brigad Garibaldi štabu brigade Triestina d'assalto Garibaldi, 6. 8. 1944.

84 ZDP NOV, VI, knj., 15, dok. 126, Poročilo štaba 17. brigade štabu 9. korpusa, 26. 8. 1944. ZDP NOV, VI, knj. 16 (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1981), dok. 15, Poročilo štaba 9. korpusa GŠ NOV in POS, 5. 9. 1944.

85 Zdravko Klanjšček, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943–1945* (Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB, 1999), 154, 318.

Množičen dotok Italijanov v partizanske enote, in to ne le tistih, ki so dezertirali iz kolaborantskih enot, je ostajal velik problem ne samo za italijanske, ampak tudi za slovenske partizanske enote na tem območju. Zanje niso imeli zadostne oborožitve, »niti nimajo sami (italijanski partizani, op. a.) toliko sposobnega kadra, da bi lahko to maso zadržali v rokah v primeru močnejšega sovražnikovega pritiska. Del teh italijanskih mobilizirancev smo že vključili v naše brigade, kjer se počutijo zelo dobro, prav tako je naš komandni kader z njimi zadovoljen in vlada zelo dobra harmonija. Vendar tudi naše brigade ne morejo obdržati večjega števila neoboroženih, zato smo organizirali transportiranje na sektor 7. korpusa.« Težave pa so imeli »z različnimi tendencioznimi elementi, ki prihajajo v partizane iz vrst fašistov in karabinjerjev. Vse te ljudi bomo transportirali v severno Italijo in smo jih s 17. brigado, ki je odšla v Benečijo, že odposlali okrog 300.«⁸⁶ Vendar pa so nekatere od tistih, ki so prihajali v partizane iz kolaboracionističnih enot, slovenski partizani ne le razorožili, ampak jim pobrali tudi osebne predmete, kot so čevlji, suknjiči itd. Proti temu je pri poveljstvu BBO protestiralo poveljstvo bataljona Mazzini.⁸⁷

Pogovori o pošiljanju italijanskih mobilizirancev v enote v osrednjo Slovenijo so potekali tudi med predstavniki obeh partij, ki jih je na slovenski strani na osnovi navodil vodstva KPS in OF vodil Anton Vratuša. Ta je Lidiji Šentjunc 26. avgusta 1944 poročal, da je KPI obvestil o sklepih, ki so se na območju delovanja 9. korpusa že izvajali, in zahteval, naj »v interesu napredka povedo jasno besedo svojim ‚zaveznikom‘ v CLN glede Primorske in naj ne nasedajo reakcionarnim tendencam«. KPI mu je preko Alda Lampredija - Roberta odgovorila precej »suho in nejevoljno«, zato je šel osebno v Milano. Glavni očitki italijanske strani so bili: »Vi hočete vse Italijane preseliti enostavno v notranjost, vključiti jih hočete enostavno v NOVJ – na ta način jim boste odvzeli italijanski značaj, ne vidite politične vloge njihove prisotnosti na Primorskem, ne računate na reakcijo, ki bo nastala pri mladeničih ob takem sklepu, in na reakcijo naših zaveznikov, ne upoštevate, da je časa že izredno malo in da tudi vi ne boste uspeli izvežbati oz. politično bolje izgraditi teh mladeničev, kakor lahko storimo mi sami; zato je najbolje, da jih mi potegnemo v Furlanijo. To razmišljanje je bilo zabeljeno z vsemi mogočimi malenkostmi in ‚krivicami‘ /vštevši hrano in pomanjkanje oborožitve itd./. Sploh argumenti, ki potvarjajo vsebino pisma, ki jim je bilo poslano, še bolj pa namene 9. korpusa in KPS, na drugi strani pa izražajo veliko ozkosrčnost, da ne rečem zaplankanost v presoji položaja. Oni na primer sploh ne polagajo važnosti za to, kaj bi lahko pomenile za Italijo te edinice jutri, češ važno je danes, za pojutrišnjem se bomo pa jutri zvečer pogovorili. Iz istih vzrokov so tukaj precej skeptični tudi glede našega predloga, naj bi Glavno poveljstvo⁸⁸ poslalo svojega opolnomočenca razgovarjat se s članom GŠ Slovenije. Prvič je tu spet strah pred zavezniki v CLN, češ, kaj bodo rekli, drugič pa se ne ve, kdo bi šel na ta razgovor, da ni rečeno, da bi dobil ta mandat kdo, ki bi moral iti v interesu stvari.« Italijanska partija se tudi ni v zadostni meri zavedala vloge, »ki jo ima Jugoslavija in Titova vojska danes v zavezniškem svetu«. ⁸⁹

86 ZDP NOV, VI, knj. 15, 475, 476, dok. 99, Poročilo štaba 9. korpusa, 20. 8. 1944.

87 SI AS 1853, š. 1. Pismo poveljstva bataljona Mazzini poveljstvu BBO, 7. 9. 1944.

88 Mišljeno je poveljstvo CVL.

89 SI AS 1487, ae 684. Pismo Antona Vratuše Lidiji Šentjunc Joži, 26. 8. 1944.

Komandant 9. korpusa Lado Ambrožič - Novljan pa je nekaj dni kasneje sporočal, da so na območje 7. korpusa poslali več sto italijanskih mobilizirancev, ki so v to sami privolili. Odtlej pa naj bi Italijane, ki bodo še mobilizirani, lahko vključili »v naše edinice. Prepričani smo tudi, da bo italijanska brigada (Triestina, op. a.) sedaj, ko smo postavili našega komisarja in našega namestnika komandanta, imela boljše možnosti polagoma vključevati nove tovariše, ki bodo prišli iz mest.«⁹⁰ Že pred tem, 7. avgusta, je predstavnik garibaldinskih enot v paritetnem štabu Giorgio Jaksetich - Adriano komandantu 9. korpusa predlagal ustanovitev Inšpektorata za premeščene italijanske bataljone /Ispettorato per i battaglioni italiani distaccati/, ki bi bil podrejen paritetnemu štabu in bi skrbel za Italijane v slovenskih enotah. Ti naj bi imeli z brigado Triestino tudi skupno partijsko organizacijo.⁹¹

Drugi bataljon Briško-beneškega odreda, ki je deloval zahodno od Nadiže, je imel več uspešnih borb z Nemci in tudi z »Mongolci«, kot v poročilu poimenujejo enote Kozakov, ki so vpadali na teritorij železniške proge Pontabelj–Humin–Tarčent.⁹² O teh Mongolih, tudi azijatih, kot jih imenujejo, poročajo konec avgusta 1944, da jih je 4000 in so se z družinami naselili na obronkih Karnije, od koder so vpadali na sektor »Italijanov in našega 2. bataljona«. V spopadih naj bi jih že štiristo ubili.⁹³ Zanimiv pa je podatek načelnika štaba 9. korpusa Alberta Jakopiča - Kajtimirja, da jih je sredi septembra kakšnih osemdeset prišlo v italijansko divizijo, od koder naj bi hoteli k slovenskim partizanom.⁹⁴

Enote Briško-beneškega odreda so v sodelovanju z italijanskimi enotami hotele izkoristiti položaj, ki je bilo blizu razsulu, v alpskem polku vojske Italijanske socialne republike Tagliamento. Ta je deloval v glavnem vzdolž železniške proge Gorica–Podbrdo. Njegovi vojaki so v skupinah ali posamič vse pogosteje uhajali in iskali stike s partizani. 11. septembra pa je odredov 2. bataljon skupaj z bataljonom Mazzini, ki je, kot je poročal načelnik štaba 30. divizije Franjo Rustja, v dogovoru s postojanko v Plavah likvidiral »postojanke tostran Soče, in to Plave, postajo, bunker pri tunelu in na mostu in centralo Ložice. Vojaški objekti so zažgani, a most radi majhne količine eksploziva je samo poškodovan, proga razbita na dolžini 1 km.« Ker pa so slovenski partizani v tej uspešni akciji zaplenili težko orožje, je prišlo do spora med enotama. »Da so naši pobrali težko orožje, Italijanom ni šlo v račun in komisar bataljona Mazzini se je izrazil, da je treba vse Slovence pobiti. Fašisti, kateri masovno in to vsakodnevno uhajajo iz postojank v Soški dolini, se priključujejo italijanskim partizanskim enotam in postoji opasnost, da bomo imeli fašiste namesto v postojankah v samih partizanskih vrstah. Radi tega smo poklicali štab bataljona Mazzini, da se javi pri nas, kar pa tekom včerajšnjega dne ni storil. Prav tako se opaža s strani Italijanov močna propaganda, da Benečane potegnejo v svoje enote in s strani Benečanov zabeležili več dezertacij.

90 ZDP NOV, VI, knj. 15, 627, dok. 138, Poročilo komandanta 9. korpusa, 29. 8. 1944.

91 SIAS 1853, š. 1, Pismo predstavnika brigade Garibaldi v paritetnem štabu Giorgia Jakseticha - Adriana komandantu 9. korpusa Ladu Ambrožiču - Novljanu, 7. 8. 1944.

92 ZDP NOV, VI, knj. 16, 83, dok. 15, Poročilo štaba 9. korpusa, 5. 9. 1944.

93 SIAS 1848, š. 11. Poročilo štaba BBO, 30. 8. 1944.

94 SIAS 1848, š. 53. Depeše. Depeša Alberta Jakopiča - Kajtimirja, 26. 9. 1944.

Vsekakor bomo skušali, da pridemo v stik z italijanskimi štabi in te stvari razčistimo. Do sedaj se je na odredu prakticiralo, da so se vsi fašisti, ki so pobegnili iz postojank, predali italijanskim enotam. Smatram, da ta stvar ni v redu, ker jih oni zadržijo v svojih vrstah, zato jih bomo v bodoče razorožene pošiljali globoko v Italijo. **Odgovorite nam, če se s tem strinjate.**«⁹⁵ Nekaj dni kasneje sta se dejansko sestala štab Gregorčičeve brigade in štab bataljona Mazzini, ki naj bi »pravilno razumel naše direktive«. ⁹⁶

Kot smo videli, je v poročilu načelnika štaba 30. divizije Franja Rustje kot ena od spornih točk med tamkajšnjimi italijanskimi in slovenskimi enotami poudarjeno tudi vprašanje vključevanja Beneških Slovencev v partizane. Tako je politični komisar 1. divizije Garibaldi Osoppo Giovanni Padoan - Vanni 29. avgusta komisarju Briško-beneškega odreda Francu Črnuglju - Zorku poslal odgovor na pismo, v katerem mu je ta zastavil vrsto vprašanj.⁹⁷ Vanni je med drugim zapisal: »Rad bi verjel, da je razlog tako arogantnega tona tvojega pisma v tem, da ne razumeš dobro italijanskega jezika, sicer bi ti moral takoj reči, da mi ti ne moreš dajati ukazov.«⁹⁸ V nadaljevanju je sporočal, da bodo italijanske enote vse Neitalijane v svojih enotah na osnovi dogovora med CLN AI in IO OF (ki ga sicer ni poznal) poslale v Briško-beneški odred. Zanikal je, da bi bili v italijanskih enotah tudi fašisti, odklonil, da bi bataljon tržaške brigade Miniuzi, ki je bil takrat že vključen v divizijsko brigado, poslali na desni breg Tilmenta, ker je tam bilo že veliko italijanskih partizanskih enot. Na koncu pa je Vanni zahteval: »Glede na položaj in odnose sil vaših oddelkov na območju te cone menim, da je nujno, da mora biti vaš bataljon (2. bataljon BBO, op. a.) iz taktično-vojaških razlogov podrejen temu poveljstvu.«⁹⁹

Komisar bataljona Mamelli pa je 3. septembra protestiral: »Na našem območju krožijo slovenskim tovariši, ki z izgovorom, da delajo propagando za novačenje mladeničev, ki so še vedno doma, v resnici izvajajo slovensko šovinistično propagando. / ... / Menim, da morajo našo propagando izvajati naši komisarji in ni nobene potrebe, da jo izvaja kdo drug.«¹⁰⁰ Komandant in komisar divizije Garibaldi Osoppo Mario Fantini - Sasso in Giovanni Padoan - Vanni sta nato 5. septembra zaradi slovenske šovinistične propagande poslala protest poveljstvu Briško-beneškega odreda.¹⁰¹ Poveljstvu bataljona Mamelli pa sta istega dne sporočila: »Ne moremo preprečiti, da slovenski komisarji izvajajo svojo propagando v coni. A smo pozvali poveljstvo BBO, da za to odgovorne elemente pozove k redu in jim da natančne ukaze, saj delovanje teh elementov na mejah /nečitljivo/ presega naloge, ki so jim bile zaupane.«¹⁰² Vanni pa je 7. septembra v pismu poveljstvu 2. bataljona Briško-beneškega odreda odprl tudi vprašanje tistih, ki so hoteli iz slovenskih

95 ZDP NOV, VI, knj. 16, 194, dok. 34, Poročilo načelnika štaba 30. divizije Franja Rustje, 12. 9. 1944. Klanjšček, *Deveti korpus*, 318.

96 SI AS 1848, š. 53. Depeši štaba 9. korpusa, 17. 9. 1944.

97 Pisma mi ni uspelo najti.

98 SI AS 1853, š. 1. Pismo Giovannija Padoana - Vannija Francu Črnuglju - Zorku, 29. 8. 1944.

99 Ibid.

100 SI AS 1853, š. 1. Pismo komisarja bataljona Mamelli Dina Giovanniju Padoanu - Vanniju, 3. 9. 1944.

101 SI AS 1853, š. 1. Pismo Giovannija Padoana - Vannija in Maria Fantinija - Sassa poveljstvu BBO, 5. 9. 1944.

102 SI AS 1853, š. 1. Pismo Giovannija Padoana - Vannija in Maria Fantinija - Sassa poveljstvu bataljona Mamelli, 5. 9. 1944.

v italijanske enote, in to na primeru devetih prebežnikov: »Prišlo je osem tovarišev in ena tovarišica, ki so brez dovoljenja vašega poveljstva prebegnili k nam. Lahko ste sigurni, da ne odobravamo načina njihovega ravnanja, a vam moramo obenem reči, da tudi ne odobravamo vašega ravnanja, saj nam prebežniki pravijo, da so od vas nenehno zahtevali, da odidejo v italijanske bataljone, a ste jih vedno odklonili in so pobegnili samo zaradi tega. Mislimo, da moramo te tovariše kaznovati zaradi storjenega dejanja, a obenem mislimo, da se tovarišev ne sme zadrževati s silo, saj bi to oslabilo in ne okrepilo naš boj proti skupnemu sovražniku.«¹⁰³

Napadu na Plave in Ložnice so sledili napadi na vse okupatorjeve postojanke med Anhovim in Dolgo njivo. Posadke so se vdale in želele priključiti italijanskim partizanom. Osvobojena je bila celotna Soška dolina od Kanala skoraj do Solkana. Štab 9. korpusa je 4. septembra 1944 ukazal reorganizacijo tamkajšnjih enot. Štab Gregorčičeve brigade je moral »urediti tudi vprašanje z italijanskimi enotami, ki se sedaj povečini nahajajo na našem ozemlju zahodno od Nadiže. Za to delo je dobil štab brigade točne direktive od pomočnika komisarja Rudija (Viktorja Avblja, op. a.) in člana SNOS tov. Miha (Miha Marinka, op. a.).«¹⁰⁴ Te direktive v arhivu niso ohranjene, so pa verjetno v skladu z novo usmeritvijo slovenskega osvobodilnega gibanja, da prevzame nadzor nad enotami, ki so delovale na ozemlju, poseljenim s Slovenci.

Načelnik informacijskega urada divizije Garibaldi Osoppo je 21. septembra sporočal: »Položaj v Nadiških dolinah: 7. septembra sta Fra Pietro in spodaj podpisani odšla v Škrutovo, da bi s slovanskimi predstavniki razpravljala o položaju. Odgovornih nismo našli, a smo vseeno dobili zelo natančno predstavo o njihovih namerah. Potrdilo se je, da menijo, da je območje vse do onkraj Čedadada že priključeno k Jugoslaviji. Zdaj si prizadevajo dobiti podporo za svoje šovinistično gibanje. Nujno je, da to med seboj razčistita Andrea (Mario Lizzero) in Zorko (Franc Črnugelj).« V nadaljevanju je poročal o mitingu na Svetem Martinu nad Hlodičem 17. septembra, na katerem je govornik Jožko¹⁰⁵ nastopil proti tamkajšnjim garibaldincem in intelektualcem, ki naj bi še vedno propagirali Italijo.¹⁰⁶

Po reorganizaciji je jedro Gregorčičeve brigade imelo tri bataljone. Drugi bataljon Briško-beneškega odreda je postal 4. bataljon brigade in je deloval na območju Breginja ter zahodne Benečije, še naprej pa sta delovala Beneški bataljon v vzhodni Benečiji in Rezijski bataljon v Režiji.¹⁰⁷ Gregorčičeva brigada je 18. septembra prišla na območje doline Idrije, od koder je 21. septembra krenila iz doline Idrije proti Stari gori pri Čedadu (Castelmonte). V Št. Lenartu so priredili miting in pozivali mladino, naj se vključi v Beneški bataljon. Pohod je nadaljevala proti Hlodiču, Sovodnjam in Matajurju. Njena naloga je bila nadaljevati pohod čez Nadižo, kjer je na območju Platišča deloval

103 SI AS 1853, š. 1. Pismo Giovannija Padoana -Vannija poveljstvu 2. bataljona BBO, 7. 9. 1944.

104 ZDP NOV, VI, knj. 16, 83, dok. 15, Poročilo štaba 9. korpusa, 5. 9. 1944.

105 Jožko Ošnjak je bil rojen v vasi Ošnje pri Sv. Lenartu 17. 3. 1921. Po kapitulaciji Italije je bil eden od organizatorjev Šentlenartske čete. Njegova četa se je vključila v 4. bataljon 2. soške brigade. V bojih za Kobarid je bil ranjen, nato pa je na tem območju deloval kot aktivist OF. Junija 1944 se je vključil v novoustanovljeno Beneško četo. Ko je ta prerasla v Beneški bataljon, je bil namestnik komandanta.

106 SI AS 1853, š. 1. Poročilo načelnika informacijskega urada divizije Garibaldi Osoppo, 21. 9. 1944.

107 Klanjšček, *Deveti korpus*, 318, 319.

njen že omenjeni 4. bataljon, in naprej v Rezijo.¹⁰⁸ Glede tega je načelnik štaba 30. divizije Franjo Rustja štabu 9. korpusa poslal naslednjo zanimivo obrazložitev: »Naši načrti v bodočnosti so sledeči: čim prej prekoračiti dolino Nadiže, čim bolj se približati italijanskim edinicam, napasti Nemce, da bodo prisiljeni reagirati ter na ta način bomo povzročili nemški napad na Italijane. Vse izgleda, da Italijani imajo z Nemci neko pogodbo, ker se na gotovih mestih nahajajo v neposredni bližini nemških postojank, a Nemci ne reagirajo, dočim se na nas, čim smo dospeli v Št. Lenart in v bližini San Quirina takoj skoncentrirajo večje enote.«¹⁰⁹ Te navedbe potrjujejo nesoglasja in sumničenja, do katerih je na tem območju prihajalo v odnosih med obema osvobodilnima gibanjema. Slab odnos med slovenskimi partizani in zlasti brigado Osoppo Friuli lahko razberemo tudi iz poročila brigade poveljstvu divizije Garibaldi Osoppo z dne 25. septembra 1944. V njem poročajo o nasilni rekrutaciji 170 mladeničev iz Rezije, ki jo je izvedel Briško-beneški odred, in o svoji propagandi v Prosnidu: »Vzrok tega omahovanja so Slovenci, ki zelo aktivno izvajajo šovinistično propagando in našim pooblaščencom prepovedujejo kakršnokoli normalno propagandno delovanje. Prav ta razhajanja so vzrok za neodločnost gorskih prebivalcev, ki se nam, kljub temu, da sovražijo Slovane, ker se bojijo represalij, ne upajo priključiti.«¹¹⁰

Okrepitev slovenskih partizanskih enot v Benečiji je bila za slovensko stran nujna tudi zato, da bi, kot so zapisali v poročilu štaba Gregorčičeve brigade, okrepili »naš pokret v teh krajih, posebno sedaj, ko italijanska propaganda močno izpodriva naš ugled tudi s tem, češ, saj slovenskih partizanov ni dosti, naših je pa veliko in imamo vsega. Tako bomo pokazali ljudstvu, da vidi našo vojsko, da ne bo mislilo, da so osamljeni njihovi bataljoni.«¹¹¹ Italijanske enote naj bi Beneške Slovence pozivale, naj stopijo v njihovo vojsko, ker bo Italija, ki bo ostala v teh krajih, po končani vojni pravičnejša, kot je bila fašistična oblast. Do zaostitve je prišlo tudi glede vprašanja meje, zato je bilo nujno, »da s celo brigado prehodimo Benečijo, da podkrepimo politično delo.«¹¹² Pri ravnanju z Beneškimi Slovenci je bilo treba biti previden: »Te Benečane je treba nositi na rokah, ker v nasprotnem primeru dezertirajo h garibaldincem, pri katerih je boljša prehrana, več orožja in denarja.«¹¹³

Po 20. septembru so začele prihajati vesti o tem, da okupator pripravlja večjo ofenzivno akcijo proti italijanskim partizanom zahodno od Nadiže, zato se je 26. septembra Gregorčičeva brigada umaknila proti Hlodiču, nato pa zasedla položaje v okolici Stare gore pri Čedadu.¹¹⁴ Brigadni štab je 11. oktobra poročal, da se je 27. septembra dejansko začela nemška ofenziva, ki je bila usmerjena na uničenje italijanske divizije Garibaldi Osoppo in osvobojenega ozemlja v vzhodni Furlaniji, torej tudi v zahodni Benečiji, kjer je bil v boje vpleten tudi njen 4. bataljon. Nemške enote so prodirale

108 Ibid., 320.

109 SI AS 1848, š. 11. Poročilo štaba 30. divizije štabu 9. korpusa, 21. 9. 1944.

110 SI AS 1853, š. 2. Poročilo poveljstva brigade Osoppo Friuli poveljstvu divizije Garibaldi Osoppo, 25. 9. 1944.

111 ZDP NOV, VI, knj. 16, 323, dok. 55, Poročilo štaba 17. SNUB, 20. 9. 1944.

112 SI AS 1848, š. 53. Depeša štaba 9. korpusa, 19. 9. 1944.

113 SI AS 1848, š. 11. Poročilo štaba 30. divizije štabu 9. korpusa, 21. 9. 1944.

114 Klanjšček, *Deveti korpus*, 320.

»s treh strani, in sicer Faedisa (Fojde), Nimisa (Nem) proti Sedilisu in izza hrbta iz Platišča odnosno (vasi) Prosnid. Do Platišča oz. do porušene škarpe med Platiščem in Breginjem je prišel v moči 35 kamionov, od tam naprej pa peš. Ker se je naš 4. bataljon nahajal v vasi Platišče, je zasedel položaje nad vasjo in koto 666. Borba je trajala od 8. ure do mraka. Radi močnega obstreljevanja iz težkih bacačev in težkih mitraljezov je prišla bataljonu na pomoč tudi 4. četa iz Monteaperte (Viškorše), ker na ta sektor sovražnik ni prodiral. Proti mraku je postal položaj nevzdržen, zato se je bataljon v redu umaknil na višje položaje, in sicer nad vas Brezje. 4. četa pa je ščitila umik. Preden se je umaknil, je komandant obvestil štab italijanske divizije. Rezultat borbe: 8 sovražnikov mrtvih, med temi en oficir, ki je padel ravno, ko je opazoval Titovo sliko na šoli Platišče, 8 ranjenih. Naše izgube: pogrešan en tovariš, ki so ga verjetno Nemci ujeli, in en dezertter. Izgubili smo tudi nekaj opreme. / ... / Morala tovarišev ni padla in tudi ne civilnega prebivalstva, če ravno se boji nemških represalij. 2. brigada garibaldincev, ki je bila na sektorju Nimis (Neme), se je še v precejšnjem redu umaknila. Ostale brigade, posebno brigada Osoppo, so imele precejšnje izgube in razhajkance.«¹¹⁵

O okupatorjevi ofenzivi je 21. oktobra poročal tudi štab 9. korpusa: »Večji sovražni sunek pa je sovražnik izvršil na sektorju Čedad, Faedis (Fojda), Atimis (Ahten), Nimis (Neme), Tarcent, Udine (Videm). Sovražnik je izvršil frontalni napad proti Atimisu (Ahtnu), Nimisu (Nemam) in Faedisu (Fojdi), s kolono 55 kamionov pa so udarili čez Kobarid in Platišče na položaje Kanebola (it. Canebola, sl. Čenebola), Krnica, Nongruela, Platišče, Tajpana. / ... / Po zadnjem ofenzivnem sunku je situacija spet normalna in se ne opaža nobenih posebnih koncentracij, niti kakih priprav na ponovne sunke. To zatišje so naše edinice uporabile za odmor, reorganizacijo in za priprave za novo ofenzivno operacijo proti Poljanski dolini.« Enote garibaldinske divizije so prišle iz ofenzive precej razbite in demoralizirane in so izgubile veliko materiala in orožja, »brigada Osoppo pa je bila popolnoma razbita in se jih je samo okoli 80 umaknilo preko Tilmenta v Karnijo«. Tudi naklonjenost tamkajšnjega prebivalstva se je zmanjšala, »to pa predvsem zaradi nemške ofenzive v zahodni Benečiji, kjer so požgali Atimis (Ahten), Nimis (Neme) in Faedis (Fojdo). Razhajkanci italijanskih edinic so zanesli med prebivalce veliko paniko in je tako že pričeta mobilizacija skoraj propadla, ter so se pričeli moški zopet skrivati pred našimi edinicami.«¹¹⁶

V dnevniku divizije Garibaldi Natisone pa so o ravnanju slovenskega 4. bataljona Gregorčičeve brigade 27. septembra zapisali: »Medtem smo dobili obvestilo, da se je slovenski bataljon, ne da bi začel s pravim bojem, umaknil s položaja v Platišču in tako sovražniku pustil odprto pot, da je od zadaj napadel naše čete. Prišla je tudi novica, da se je še naslednjih 40 tovornjakov s skupaj 1800 možmi pridružilo drugim sovražnikom, ki so napadali slovenski bataljon. Poveljstvo divizije torej ukazuje, da se uprete napredovanju te skupine, ki deluje za hrbtom bataljona Attimis. / ... / «¹¹⁷

115 ZDP NOV, VI, knj. 16, 685, 686, dok. 106, Poročilo štaba 17. brigade, 11. 10. 1944. ZDP NOV, VI, knj. 16, 585, dok. 91, Poročilo štaba 9. korpusa, 5. 10. 1944.

116 ZDP NOV, VI, knj. 17 (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1986), 7, dok. 1, Poročilo štaba 9. korpusa, 21. 10. 1944.

117 SI AS 1853, š. 1. Dnevnik divizije Garibaldi Natisone, str. 11.

Kot je poročal njen štab, je Gregorčičeva brigada tudi po nemški ofenzivi nadaljevala pohod po Benečiji z nalogo »pokazati Benečanom našo vojsko boljšo kot vse druge, disciplinirano in organizirano«, prirejala mitinge, »pripravljene nalašč za Benečane, da jim z njimi zbudi narodno zavest, ki se je ne zaveda posebno mladina. / ... / Položaj v Reziji je veliko boljši. Rezijani pravijo, da je edina njihova vojska partizanska, in se smatrajo že za del Titove Jugoslavije.« Ocenjevali so, da je slabši od ostalih prav 4. bataljon, »to pa radi sovražne ofenzive in italijanskih partizanov, ker so pustili vse tiste domov, ki so bili blizu doma in imeli možnost biti doma. Pravijo, da sedaj nima več smisla biti v partizanih, ker so Italijani popustili, ki so bili bolje oboroženi kot mi. A tudi to se iz dneva v dan izboljšuje.«¹¹⁸ Izvršili so tudi nekaj uspešnih akcij na železniški progi Sv. Lucija–Podbrdo, »dočim je Rezijski bataljon razrušil progo na Pontabeljski železnici in tako prekinil promet za 48 ur.«¹¹⁹

Štab 9. korpusa je takoj po koncu nemške ofenzive poslal v divizijo Garibaldi Osoppo načelnika svojega štaba Alberta Jakopiča - Kajtimirja, ki je začel pogovore o prehodu divizije pod poveljstvo 9. korpusa. Jakopič je 1. oktobra sporočil: »S strani partijcev je vse sprejeto, toda z osopovci ne gre. Z razkolom z Osoppom je v nevarnosti njihova enotnost.«¹²⁰ Sledili so pogovori v štabu 9. korpusa, kamor sta prišla politikomisar in komandant divizije Giovanni Padoan - Vanni in Mario Fantini - Sasso.¹²¹ O teh pogovorih je ohranjen nedatiran prevod zapisnika, ki ga je naredila italijanska stran. To je bil pogovor o njenih odnosih z 9. korpusom in slovenskim prebivalstvom, ki »živi v naši operativni coni, to je Benečani«. Prosijo za mnenje glede tega, da je v njihov štab prišlo deset Slovencev, med njimi štirje višji oficirji – misija s spremnim pismom 9. korpusa, »po katerem naj bi bili ti oficirji ljudje, ki naj bi postali člani štaba naše divizije z nalogo čvrstega vodstva in potemtakem pravico in avtoriteto podrediti našo vojsko 9. korpusu. Imenovani oficirji so bili določeni v posamezne štabe naših brigad, en pa v štab divizije. To nikakor ni v skladu z dogovorom Sassa in Vannija«, zato so po kurirju takoj poslali protestno pismo. Partija naj bi s Slovenci popolnoma soglašala. »Ne bilo pa bi potrebno upoštevati mnenja CLN-a in Osoppa, češ da je to zgolj reakcija. To naj bi bila nujna posledica poslabšanja mednarodnih odnosov, kjer bi edinole takojšnja rešitev stavljenih problemov mogla zaustaviti prodirajočo reakcijo. Še več. Splošna mobilizacija Benečije, ki naj bi izpopolnila več naših divizij – s svobodno izbiro vstopa, bodisi v slovenske, bodisi v italijanske edinice. Zahteva tudi drugo ime za našo divizijo. / ... / Tako postavljanje problema kaže na nerazumevanje za italijansko vprašanje. Po protestu sta prišla 2 predstavnika 9. korpusa, med njimi komisar, ki je govoril z Vannijem in Sassom. Slovenci stojijo na stališču Tujega nočemo, svojega ne damo. Sklicevali so se na Vittorija (Vincenza Bianca). Zahtevajo, da se prelomi z Osoppom, in na ugovor, da je bila dogovorjena strnjena italijanskih protifašističnih sil, Slovenci odvrnejo, da se je položaj spremenil. Slovenci zahtevajo prehod pod komando 9. korpusa, če tega ne sprejmejo, naj bi jih poslali preko Tilmenta.«¹²²

118 ZDP NOV, VI, knj. 16, 691, dok. 106, Poročilo štaba 17. brigade, 11. 10. 1944.

119 ZDP NOV, VI, knj. 17, 7, dok. 1, Poročilo štaba 9. korpusa, 21. 10. 1944.

120 SI AS 1848, š. 53. Depeše. Depeša Alberta Jakopiča - Kajtimirja, 1. 10. 1944.

121 ZDP NOV, VI, knj. 17, 7, dok. 1, Poročilo štaba 9. korpusa, 21. 10. 1944.

122 SI AS 1487, ae 800. Prevod zapisnika pogovorov med štabom divizije Garibaldi Natisone in štabom 9. korpusa.

Oktober 1944 so se tako predstavniki štaba 9. korpusa, štaba garibaldinske divizije in poveljstva garibaldinskih enot za vzhodni del Italije dogovorili, da bo odslej 1. udarna divizija Garibaldi Natisone operativno podrejena štabu 9. korpusa. Ukaz za to je bil izdan 7. novembra.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 1487, Centralni komite Komunistične partije Slovenije.
 - SI AS 1663, Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta.
 - SI AS 1670, Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda.
 - SI AS 1848, 9. korpus NOV in POS.
 - SI AS 1853, Italijanske partizanske enote.

Elektronski viri

- *Osvobodilna fronta - Wikipedija, prosta enciklopedija*. Pridobljeno 21. 11. 2021. https://sl.wikipedia.org/wiki/Osvobodilna_fronta.

Literatura

- Avšič, Jaka. *Naš prvi pohod v Beneško Slovenijo*. Ljubljana: Znanstveni inštitut, Oddelek za mejna vprašanja, 1946.
- Črnugelj, Franc – Zorko. *Na zahodnih mejah 1943 : Briško-beneški odred in 3. soška (20.) brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1986.
- Klanjšček, Zdravko. *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943–1945*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB, 1999.
- Mikuž, Metod. »Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941 do 1945).« *Zgodovinski časopis* 12/13 (1958–1959): 7–50.
- Mikuž, Metod. *Pregled zgodovine Narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, knj. 4*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1974.
- Troha, Nevenka. »La liberazione di Trieste e la questione del confine : la politica del movimento di liberazione sloveno nei confronti dell'appartenza statuale di Trieste: settembre 1944 – maggio 1945.« *Qualestoria*, št. 1 (2006): 46–66.
- Troha, Nevenka. »Slovensko osvobodilno gibanje in slovenska zahodna meja.« *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 1-2 (2003): 35–74.
- Troha, Nevenka. »Partizani »Beneške čete« pred italijanskim sodiščem.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 3 (2010): 53–78.

Objave virov

- *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni Jugoslovanskih narodov. Del VI, Boji v Sloveniji, knj. 13*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1969.

- *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni Jugoslovanskih narodov. Del VI, Boji v Sloveniji, knj. 14.* Ljubljana: Partizanska knjiga, 1972.
- *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni Jugoslovanskih narodov. Del VI, Boji v Sloveniji, knj. 15.* Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.
- *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni Jugoslovanskih narodov. Del VI, Boji v Sloveniji, knj. 16.* Ljubljana: Partizanska knjiga, 1981.
- *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni Jugoslovanskih narodov. Del VI, Boji v Sloveniji, knj. 17.* Ljubljana: Partizanska knjiga, 1986.

Nevenka Troha

COOPERATION BETWEEN THE SLOVENIAN AND ITALIAN LIBERATION MOVEMENTS IN EASTERN FRIULI BETWEEN SEPTEMBER 1943 AND OCTOBER 1944

SUMMARY

In the autumn of 1943, the Slovenian liberation movement needed good cooperation with the Italian anti-fascist and since then also liberation movement due to the difficult situation that had arisen after the capitulation of Italy, the German occupation of this territory that now belonged to the Operational Zone of the Adriatic Littoral, and a large-scale enemy offensive. Therefore, the Slovenian side temporarily refrained from making concrete territorial demands and pursued a common struggle for liberation while insisting on principled territorial decisions. Thus, the period between October 1943 and September 1944 can be characterised as the time of cooperation and coordination between the Slovenian (Yugoslav) and Italian resistance movements. This policy was also in line with the guidelines of the Soviet leadership, which demanded close cooperation in the struggle against the occupiers.

The Slovenian resistance movement, which was more experienced and stronger than the Italian resistance, undertook to establish good relations with the Italians and offer them all the assistance they needed. This was the beginning of the policy of the so-called Slovenian (Slavic)-Italian brotherhood, which was then pursued in the Littoral region by the Liberation Front and the Communist Party of Slovenia in order to gain influence among the broadest possible Italian strata, but especially among the working class. Due to the prospect of the introduction of people's authority (communism), the latter would hopefully support the demands for the annexation of Venezia Giulia and a part of eastern Friuli (Veneto) to Yugoslavia. In April 1944 in the Littoral region, the Communist Party of Slovenia and the Communist Party of Italy signed an agreement on the joint struggle, postponement of the issue of demarcation until a later date, and the definition of the forms of the political, organisational, and military cooperation, including the agreement to establish a joint workers' organisation called the Workers' Brotherhood (later Unity).

During this period, both the Slovenian and Italian liberation movements developed in Veneto (eastern Friuli). The local population received the Slovenian Partisan Army with suspicion. Veneto, annexed to Italy as early as 1866, had been subjected to the processes of planned and ruthless denationalisation, which is why the Slovenian national consciousness had hardly been awakened there. Moreover, in the economic sense, the people depended strongly on Friuli in particular.

The Italian liberation movement in the territory of eastern Friuli involved the activities of the Garibaldi units under the aegis of the Communist Party of Italy and the Osoppo units, established in Friuli in December 1943 at the initiative of volunteers of the liberal, socialist, and Catholic persuasion. Among the Slovenian units, the so-called *Briško-Beneški odred* (Brda-Veneto Detachment) was the most active in this region. On 7 May 1944, the Garibaldi Friuli Brigade and the Brda-Veneto Detachment headquarters concluded an agreement that summarised the first five points of the April 1944 agreement between the two Parties. Based on the new agreement, the Joint Operational Coordination Headquarters for Brda and Slovenian Veneto was established. Its task was to lead the joint actions, requisitions and confiscations, as well as organise political activities, intelligence service, and the transfer of partisans of one nationality who fought in the military units of another nationality to their own units. However, problems emerged as early as in the middle of June, allegedly resulting from the increasing number of anti-Slovenian fighters among the Italian partisans.

In the summer of 1944 – in anticipation of the imminent end of the war, to strengthen its position in relation to the Allies, as well as in recognition of the fact that a socialist revolution would not take place in Italy and that after the war, the negotiations would therefore have to proceed with a country completely dominated by the Western “imperialists” – the leadership of the Yugoslav and Slovenian liberation movement gradually changed its previous policy of collaboration with the Italian liberation movement.

The plan of political and organisational action aimed at seizing power in the Slovenian ethnic territory was formulated at the meeting of the Central Committee of the Communist Party of Slovenia on 28 August 1944 and at the meetings of the Presidency of the Slovenian National Liberation Council on 27 and 29 August. In this context, the issue of the Italian partisan units, which had until then operated in the framework of the parity headquarters, was also discussed. The latter was to be abolished, and the Italian units and brigades in the operation zone of the Yugoslav 9th Corps were to be, in the operational sense, placed under the command of this Corps. This was an attempt to restrict, to the greatest possible extent, the Italian liberation movement in the territory whose national adherence was disputed and which Yugoslavia intended to claim for itself and bring under Slovenian control after the war.

In the documents of the Slovenian liberation movement, there is almost no mention of the fact that the Italian partisan units controlled an extensive area in eastern Friuli. No reports about this liberated territory were made until as late as the onset of the German offensive at the end of September 1944. For the Slovenian side, the

reinforcement of its partisan units in Veneto was also crucial for strengthening the Slovenian position in this region at the time when the Italian propaganda strived to minimise the Slovenian influence. Immediately after the end of the German offensive, the 9th Corps headquarters sent its Chief of Staff Albert Jakopič – Kajtmir to the Garibaldi Osoppo Division, where he initiated the talks to transfer the Division under the command of the 9th Corps. The Garibaldi commanders agreed while the Osoppo commanders refused. In October 1944, the representatives of the 9th Corps headquarters, the Garibaldi Division headquarters, and the Garibaldi Troop Command for the eastern part of Italy agreed that the 1st Garibaldi Natisone Division would thereafter be operationally subordinate to the 9th Corps headquarters. The order to this effect was issued on 7 November.